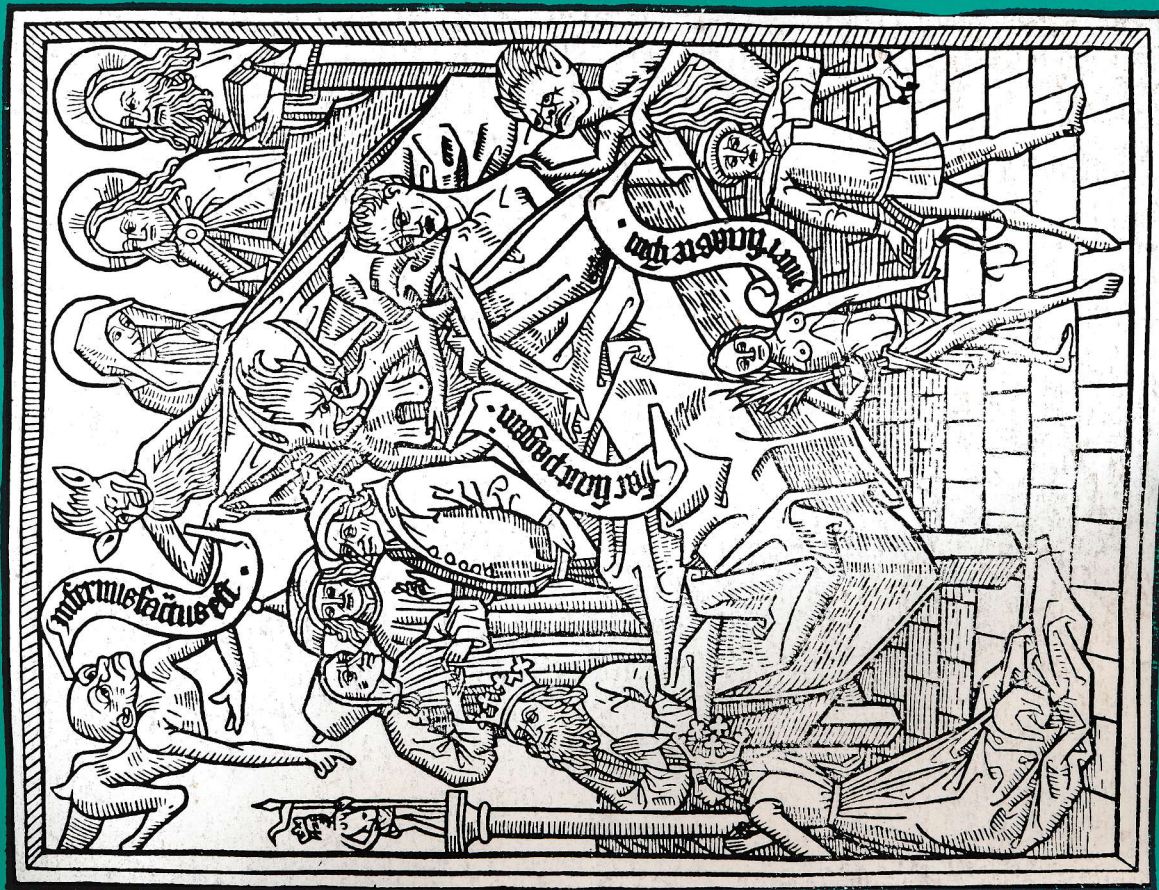

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR • NR 3 1992 • PRIS 50 KRONOR

I detta nummer bl a:

*Crister Enander:
Ratios karvande i Tingssten*

*Jan Lindahl:
Äventyraren Wivallius*

Myrdal/Kessle:

Ars moriendi: blockbok från tidigt 1400-tal

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Innehåll nr 3/92:

Jonas Hansbo, Ledare	4
Crister Enander, Karvandet i Tingstens lik	6
Svensk-Amerikansk uppslagsbok	13
Jan Lindahl, Intervju med mig själv	14
Jan Lindahl, Äventyret Wivallius	15
Salomon Schulman, Spanien 1492: Judarnas fördrivning	30
Jan Myrdal & Gun Kessle, "Konsten att dö" — en blockbok från 1430	36
Margareta Zetterström, Hellre tio tjuvar än en asket	47
Bokanmälningar	50

Omslag: "Djävlarne frestar" Ur *Konsten att dö*. Se sidan 36

Förr och Nu ägs av föreningen med samma namn. Föreningens paroller är:

- **För en folkets kultur**
- **För en folkets historia**
- **För svar för yttrande- och tryckfrihet**
- **Antimperialism**

Förr och Nu begär inte pengar av stat eller kommun. Våra inkomster kommer från medlemmar och andra läsare: medlemsavgifter, gåvor och prenumerationer. Vi i Förr och Nu utför själva frivilligt föreningsarbete ända från redaktion till distribution. Detta visar att det frivilliga bildningsarbetet och den gamla folkrörelsetraditionen fortfarande är en demokratisk möjlighet.

Om du tycker att tidningen är bra och om du vill den skall fortsätta utvecklas, ge då gärna en gåva, eller ännu hellre, en eller flera prenumerationer!

Du som bor i Stockholmsstrakten, kom med i föreningsarbetet! Ring någon av kontaktpersonerna. Det finns mycket att göra.

Föreningens styrelse: Jonas Hansbo (ordf.), Tomy Gustavsson (ansv. utgivare), Finn Karlsson (kassör), Gun Kessle, Per-Arne Skansen, Margareta Zetterström samt som suppleanter Hans Eliasson och Gunilla Karlsson.

Styrelsen

Redaktionen kan nås genom Jonas Hansbo 018-55 66 83 eller Tomy Gustavsson 08-761 15 25.

Recensionsavdelningen: Facklitteratur — Hans M. Gabrielson 0498-716 95

Skönlitteratur — Lars Iselid 033-11 54 77

Förr och Nu, c/o Jonas Hansbo, Sturegatan 3, 753 14 Uppsala

Årsprenumeration (4 nr) 180:- — Stödprenumeration 250:- eller mer.

Medlemskap 150:- • Postgiro 35 60 72-9 Bankgiro 324-1262

ISSN 0345-3162

Nu har ju som bekant marknadsekonomin sina sidor. Kritiken av dess mörkare kom-
mernaturligtvis att fortsätta, trots alternativet planekonomins fiasko och trots Rosenbergs
försäkran om att de intellektuella nu skulle vara eniga. Kritiken har också långa
traditioner. För att få perspektiv på den svenska ekonomiska krisen vill jag citera en
skrift, som i år firar 125-årsjubileum:

"Bortsett från aktieväsendet — som är ett upphävande av den kapitalistiska
privatindustrin på grundval av det kapitalistiska systemet självt och i samma omfång,
vari det utvidgar sig och bemäktigar sig nya produktionssfärer, förintar privatindustrin
— bjuder krediten den enskilde kapitalisten eller den som gäller för kapitalist ett inom
vissa gränser absolut förfogande över främmande kapital och främmande egendom
och därigenom över främmande arbete. Kapitalet självt, som han nu i verkligheten
eller i allmänhetens föreställning besitter, blir nu blott grundvalen för kredit-
överbyggnaden. Detta gäller särskilt i grosshandeln, genom vars händer den största
delen av den samhälleliga produkten passerar. All måttstock, alla mer eller mindre
inom det kapitalistiska produktionssättet ännu berättigade förklaringsgrunder försvinner
här. Vad den spekulerande grosshandlaren riskerar är icke *sin* utan samhällelig egendom.
Lika tarvlig blir frasen om kapitalets ursprung ur sparandet, då envar just begär att
andra skola spara för honom. Den andra frasen, om försakelsen, slår hans lyx som ju
även själv blir ett kreditmedel, direkt i ansiktet." (*Karl Marx, Kapitalet, del 3.*)

Med *Kapitalet* kan vi fortfarande förstå att ställa de fundamentala frågorna om höstens
kris och dess orsaker: det är frågan om klasskampen. För att tala med Marx gäller det
emellertid att förändra världen, inte bara förklara och analysera den, och det är betydligt
svårare det!

Jonas Hansbo
Uppsala, 921108

I *Moderna Tidens* novembernummer skriver Göran Rosenberg om debattklimatet efter
den ekonomiska krisen och socialdemokraternas och regeringens uppgörelser. Med
höstens kris har man äntligen kommit till insikt om att svensken levt över sina tillgångar,
heter det. Höger- och vänsterintellektuella har nu, i denna den bästa av världar, tvingats
enas om sin beskrivning av verkligheten. Det är bara en "nygammal reflexvänster" som
stretar emot (bl. a. genom sina krav på avgiftsfria lån på biblioteken). Hos Rosenberg är
tonen skadeglad. Denna skadeglädje gör mig betänksam. Vad har egentligen det svenska
folket med höstens kris att göra? Med lågkonjunkturen i i-länderna? Man säger att det
var "marknaden" som tappat förtroendet för den svenska ekonomin. Marknaden i det här
fallet bestod emellertid av ett högst begränsat antal fastighetsspekulanter och valutachefer
i främst stora svenska företag. Det är deras "affärer" vi nu skall vi betala notan för. Och
den skall, som Jan Guillou i *FiB/Kulturfront* påpekar, betalas med riktiga pengar av hela
det svenska folket i form av höjda skatter och nedskurna anslag, från ökad arbetslöshet
till försämrad sjukersättning.

Förvånande är den korta tid som behövdes för media att trumma in krismedvetande.
På ett par tre veckor blev det självklart att kronan måste försvaras till vilket pris som helst,
inklusive några hundra procents marginalränta och tusentals företag på fall. Så kunde
man under uppseendeväckande former genomdriva krispaket som varit politiskt omöjliga
för några månader sedan. På högkanten jämförs nu industripolitik med att försöka bota
cancer med penicillin, resursallokering med planekonomi av öststatsmodell. Och
politiker som vill göra någonting åt eländet ges rådet att lämna politiken och bevisa sina
förslag genom eget företagande.

Karvandet i Tingstens lik

Av Crister Enander

Herbert Tingsten är åter aktuell. Den gängse bilden är dock skev. Skribenten Crister Enander granskar här det senaste försöket att pressa in Tingstens intellektuella kvarlåtenskap i nyhögerns ideologiska formar.

Herbert Tingsten (1896–1973) är död. Liket är sedan länge avskavt, förvandlat till mull och stoft. Tingstens djupt kända oro, ja ångestladdade skräck inför upplandet och dödens ovishet är förbi.

Kvaråterstår gärningen, det skrivna. Och som utsvaltna likmaskar kalasar nu andra på de ord Tingsten en gång skrev. Huggsexan är i full gång, och ingen kan säga att tillställningen inte är kväljande och fränstötande.

Först tystnad och medveten glömska. Nu slagsmål och envist — från skilda håll — framförda krav på att äga den enda sanna och riktiga tolkningen av den stores ord. Ty länge, under många år, försökte högern att tåga ihjäl den stridbare, högst obekväme och oförutsägbara chefredaktören för Dagens Nyheter. Tingsten riskerade rubba den omhuldade tanken på att kunna visa upp bilden av en samlad och enad höger. Hans idéer var svåra, för att inte säga omöjliga, att foga in i dagspolitikens fyrkantiga schabloner. In i det sista förblev Tingsten sina ideal trogen. Självständig gick han egen väg och gav aldrig vika inför vare sig Folkparti, tidningsägare

Inkallad att utföra grov arbetet, själva skitjobbet, är **Per Ahlmark**. En gång partiledare för Folkpartiet och dess förförande lärjunge till självaste Herbert. Det enda gemensamma drag som är möjligt att urskilja hos dessa två helt ojämförbara storheter är en dragning åt den förblindande hysterin, en mer eller mindre utvecklad

förmåga till eftertanke och analys. Däri — och enbart där — är Per Ahlmark lik sin läromästare, ja dennes odiskutable överman.

Med volymen *Tyranniet begär förtroende* presenterar Per Ahlmark ett urval texter av Tingsten. Boken är försedd med ett lika salvelsefullt som svavelosande förord.

Lärjungen har under stort allvar — hycklat eller ärligt, det är omöjligt att avgöra — påtagit sig uppgiften att rädda sin vördade lärares eftermäle.

Personlagentror jag att Tingsten hade betackat sig; med sådana väner behöver man i vilket fall som helst inga fiender. Texturvalet är mildt uttryckt tendentiöst, och speglar mer Ahlmarks och nyhögerns ståndpunkter än det ger en rättvis bild av Tingstens insatser som publicist, vetenskapsman och politisk tänkare.

Den forne halmhattliberalen Ahlmark har uppenbarligen sliits mellan tre viljor. För det första sin egen: dvs sitt outtömliga behov av att få stå i alla debatters centrum.

Det enda sätt som Ahlmark kunde utnyttja denna volym för att uppnå det målet var att gå till storms mot alla de som "glömt" Tingsten; att han själv, tidigare, i hög utsträckning tigit och hållt käften har kläd- samt och passande nog fallit herr Ahlmark

ur minnet. Hans strategi och uppläggning var enkel: I skottgluggen ställde han Dagens Nyheter i allmänhet och Tingstens efterträdare på DN:s chefredaktörspost, **Olof Lagercrantz**, i synnerhet. Debatten som följde — grotesk i såväl omfattning som i val av diskussionsämnen — blev också därefter.

Herbert Tingsten i Wien våren 1965.

Foto Per Ahlmark.

tredje rättesnöre: att göra sin lärare Tingsten och beundrade vän Herbert rättvisa. Här kom dessvärre Ahlmark helt till korta.

Det finns inga som helst skäl att försöka skönmåla Herbert Tingsten. Heller ingen anledning till att förvrida eftervärldens syn på hans insats. Däremot kräver anständigheten att bilden av honom återställs, från såväl den gamla flumvänsterns som den

nya dårhögerns gemensamt skapade högerspöke. Tokvännen såg i Tingssten en svensk motsvarighet till kommunistjägaren McCarthy. Nyhögern försöker, å sin sida, helt sopa under mattan de mot socialism och utopism gränsande ideal vilka Tingssten aldrig förlorade ur sikte eller helt gav upp.

Som människa kunde antagligen Herbert Tingssten ge ett nog så obehagligt intryck. Plågad av personliga idiosyncrasier och egenartade tvångstankar — vilka självutlämnande skildras i de medryckande och fängslande memoarena *Mitt liv* i fyra digra volymer (ny utgåva, Norstedts 1992) — levde Tingssten ett liv starkt präglad av ett ständigt och rastlöst sökande, vars rötter alltid fann förnyad näring i en djupt känd och omskakande vilshenhet. Otrygg, och livet igenom drabbad av kraftiga ångest-attacker, försökte Tingssten dölja osäkerheten och det ständiga sökandet efter en hållbar livshållning bakom övertygelsens tvärsäkra självsäkerhet. Tidigt ersattes gudstron av en osmält värdenihilism i Hägerströms — eller korrektere uttryckt: den s k Uppsala-skolans — tappning.

Tingsstens bristande förmåga att tillgodogöra sig abstrakta filosofiska eller teoretiskt-politiska resonemang, en brist han aldrig lyckades övervinna, visade sig redan under universitetsåren. Att Tingssten — som skulle bli känd och beryktad som en vass idédebattör och skarpsinnig analytiker — till exempel aldrig förmådde att förstå eller fullt ut tillgodogöra sig Axel Hägerströms (1868–1939) filosofi, vilken Tingssten först helhjärtat anslöt sig till och sedermera gick till kraftigt angrepp emot, har idéhistorikern Bernt Skovdahl visat med en närmast pinsam tydlighet i sitt arbete *Tingssten, totalitarismen och ideologierna* (Symposion 1992).

Denna Tingsstens oförmåga till teoretiskt tänkande, väl där ute på djupare filosofiska vatten, är viktig, ja grundläggande för att förstå och tolka den något hoppande och skenbart flackande politiska utveckling som Tingsstens livsbana tecknar. Tingssten försökte å andra sidan aldrig att förneka denna sin bristande förmåga. Om vännerna, de tre blivande filosofiprofessorerna Ingemar Hedenius, Konrad Marc-Wogau och Anders Wedberg, kan till exempel Tingssten lakoniskt utbrista: "Delvis har jag svårt att begripa vad de skriver..."

Tingssten, något fjättrad och beskuren av denna oförmåga, gjorde i stället dygd av nödvändigheten. Inögsättet satte han sitt sunda fömuft och brukade all sin kraft och okuvligt rastlösa energi för att maximalt utnyttja den förmåga han trots allt ägde till att analytisk skärsåda texter och resonemang. Den förmågan, parad med den arbetsintensitet som denne arbetsnarkoman uppvisade, räckte förvisso långt; mycket långt.

För det första är det av vikt att slå fast att Herbert Tingssten inte var någon teoretisk tänkare, varken inom allmän eller politisk filosofi. Drivkraften bakom Tingsstens politiska engagemang var ofta känslomässigt styrd, hade sin grund i snabbt vunna övertygelser och i ett varaktigare och livslångt rättvisepatos. Tingssten var i mångt och mycket en tankens pragmatiker, alls inte den rätlinjige tänkare som somliga försöker framställa honom som.

Nyhögern har, med springpojken Ahlmarks hjälp, försökt skapa sig en alldeles ny och egen Tingssten. Den bilden har föga eller inget med verklighetens Herbert Tingssten att göra. Betraktar man urvalet, som Ratio låtit Ahlmark välja åt dem, litet närmare i sömmarna upptäcker man snart

Tingssten med Ingemar Hedenius, som 1974 gav ut boken Herbert Tingssten — människan och demokraten.

att merparten av de texter som finns med i *Tyranniet begär förtröende*, samtliga är hämtade från två klart avgränsade perioder i Tingsstens liv. Dels från tiden just efter "avfallet" från socialdemokratin till liberalismen, när Tingssten efter en längre period vacklande nått fram till en mer genomtänkt ståndpunkt och nu ansåg att Sovjetkommunismen — vilken han länge sett som hoppfull — blott skulle leda till att idén om proletariats diktatur blev permanent och därmed var att likställa med diktatur. Under denna period skriver Tingssten, likt alla som bytt åskådning, med en nyfrälsts frenesi. I situationer som denna

handlar det inte uteslutande om att övertyga läsaren och omvärlden, utan kanske först och främst om att inför sig själv bevisa att alla tidigare föreställningar drivits ut och förkastats. Dels har Ahlmark valt en stor mängd texter från de politiskt hårda åren under femtioalet, en tid i Tingsstens liv som präglades av hårda konflikter och stark polaritet gentemot socialdemokratin.

Ingenstans släpper Ahlmark fram det tvivel vilket Tingssten alltid, under hela sitt liv, återvände till. Ingenstans skymtar den sene och mer besinnat eftertänksamme Tingssten (förutom i fyra mycket allmänna artiklar). Inte med ett ord berör Ahlmark i

sitt långa förord att Tingstens sympatier åter gick till vänster efter tiden på Dagens Nyheter.

Per Ahlmark talar blott i egen sak, och springer högers ärende. Sanningen om Herbert Tingsten är en annan.

Anledning till att Tingsten, för det första, fick lämna Dagens Nyheter var att han vägrade ta ställning mot socialdemokratiens förslag i pensionsfrågan; han vägrade — helt i linje med sitt rättvisepatos — att följa högers och tidningsledningens krav och förväntningar på att han skulle bedriva kampanj i tidningen mot pensionsförslaget i den s k ATP-striden. Kampanj drev för visso Tingsten, mot högern och för pensionsfonderna. Därför fick Tingsten gå. Därför fick han sparken.

Tiden som följer efter det att han år 1960 fått lämna Dagens Nyheter ägnar Tingsten åt ett flitigt skrivande, främst då memoarerna (1961–64). Men det är också nu som Tingsten på allvar försöker reda ut sina tankar kring den tes han kanske blivit mest känd för: att ideologierna är döda, att deras tid är förbi. Det gör han i böckerna *Från idéer till idyll* (1966) och *Strid kring idyllen* (1966). Det är just dessa tankegångar — på ett plan klarsynta och ändå präglade av en djup naivitet — som idag den höger som Ratio representerar gärna vill se att de åter väcks till liv. I deras, alltså arbetsgivarnas och näringslivets, ögon är i princip all partipolitik enbart ett hinder. Det är inom företagens tankar om att de politiska motsättningarna tillhör det förflutna åter vinna terräng och anhängare skulle det i alla högsta grad gynna kapitalet, ge arbetsköparna och industriägarna större rörelsefrihet och ökade möjligheter till ett större inflytande över politikens utformning.

I Tingstens på många punkter skarpsinniga iakttagelser av att politiken förvandlats till en skenfäktning, ett aperi införväljarna, fattas en mycket viktig, ja avgörande politisk och ideologisk komponent: ekonomin! På grund av detta flagrant förbiseende mötte Tingsten kritik redan när boken utkom (se t ex **Leif Lewin** *Ideologi och planhushållning* och *Planhushållningen och ideologierna*, båda tryckta i Tiden 1967; frågan utreds också i **Johan Lundborg**, *Ideologiernas och religionernas död*, Nya Doga 1991).

Det styrande intresset bakom försöket att åter föra fram Tingsten i ljuset, in i dagsdebatten, är uppenbart. Ratio ägs av AB Timbro som får sina pengar från Näringslivets fond, vilken har SAF som sin i särklass största huvudman. Detta är deras ärende och syfte med att ge ut Tingsten: Att med hjälp av Tingsten försöka påskina att ideologierna — och därmed partierna och politiken — minskat i betydelse och att den naturliga följden därav är att låta näringslivet få ett ökat inflytande över det parlamentariska beslutsfattandet. Huruvida springpojken, den koleriske och känslo-mässigt styrde Per Ahlmark, är medveten om den roll han spelar — eller inte — är svårt att avgöra. Moren kan, som bekant, alltid gå!

* * *

När Herbert Tingsten fick lämna den för honom och hans rastlösa och ängsligt oroliga temperament ytterst passande chefsredaktörsposten, med dess ständiga krav på att snabbt leverera tvärsäkert paketerade åsikter innan tidningen skulle gå i tryck, inleddes en ny fas i Tingstens liv. De hektiska dagarna förbyttes i en eftertankens tid. Mycket av vad Tingsten skrivit genom

åren är hårt präglat och märkt av hans stridsvilja, hans glädje över och förtjusning i de hårda polemiska sammandrabbningarna. Tidspresen från klockan på väggen i redaktörsrummet har satt tydliga spår i hans trots detta lysande stilistik. Men nu, när han påbörjar skrivandet av memoarerna, vänder han blicken inåt. Ramsakan och eftertanken tar vid. Fem år senare kommer ytterligare en summerande bok ut, *Min politiska horisont* (1969).

"I problemet om förenligheten", skriver Tingsten där, "av socialism — i betydelsen socialisering — och demokrati har jag senare i viss mån ånyo ändrat åsikt... erfarenheten har visat... att kollektivism kan gestaltas i skilda former och att en betydande grad av kollektivt ägande är möjlig i en vital demokrati. Jag skulle därför inte numera kunna skriva under åtskilliga av de ledande artiklar som jag för omkring tjugo år sedan skrev i Dagens Nyheter."

Det är symptomatiskt att denna bok, vilken är att betrakta som Tingstens politiska testamente, inte är representerad med en enda artikel i *Tyranniet begär förtroende*, den är inte ens nämnd varken i den uppräknings av titlar på böcker som Tingsten skrivit som finns på bakkfiken eller i Per Ahlmarks långa inledande kria.

Med essäsamlingen *Min politiska horisont* sluts cirkeln. Tingstens rättvisepatos — med djupa rötter i upplysningen — har fått honom att återvända till socialismen och även återgett honom tron att framtiden ligger i mänsklighetens händer. Han vänder sig där mot "näringslivets män" som hycklar att deras industriärs bästa också är landets och därmed folkets bästa. "Näringslivet som utanför jordbruket", skriver Tingsten vidare, "nu äger och leder en ojämförligt större del av pro-

duktionsapparaten än för ett halvsekel sedan har i stort sett bevarat sin negativa hållning till statsingripande, socialisering och mer omfattande sociala reformer. Man har motsatt sig förslag om ålderspensionering från 1910-talet till ATP 1959, om begränsning av arbetstiden, om ökad direkt beskattning på inkomster och arv, och förklarar reformer av denna typ farliga eller rent av destruktiva för den privata produktionen; i efterhand har dessa farhågor genomgående visat sig vara felaktiga eller överdrivna. Även om relationerna mellan de politiskt styrande och de ekonomiskt ledande sannolikt i stort sett blivit bättre och givit möjlighet till överläggningar och samarbete, är en motsättning mellan politiker och direktörer fortfarande ett inslag i debatter och överväganden som ofta synes leda till irrationella tvister och konflikter."

Det är just denna motsättning mellan å ena sidan politikerna (i deras egenskap av folkets representanter) och å den andra näringslivets intressen som man inom SAF vill skylta över. En av de dimridåer som de i detta syfte har försökt att lägga ut över en mycket tydlig och klar samhällelig motsättning är just Tingsten och hans tes om ideologiernas död. Jag tror att detta manulerande med historien och schackrandet med en persons verkliga insatser, bevekelsegrunder och hans politiska övertygelse — förr eller senare — kommer att slå tillbaka rekylartat.

Om inte annat har de utsatt sig för faran att ha bundit ris åt egen rygg. Genom att uppmärksamma Herbert Tingsten finns alltid risken att folk börjar läsa Tingsten. En äkta Tingsten, inte den som silats genom högers enögda urval.

Herbert Tingsten är, till skillnad från vad dessa obildade direktörer och andra beund-

rare av Tingsten tycks tro, inte någon motståndare till staten. I den "överideologi", vilken Tingsten betraktade som en redan existerande ersättning för de forna artonhundratalsideologierna, har staten en mycket central roll. Förvisso anser han att äganderätten skall bibehållas, men att staten aktivt måste gripa in, planera och dirigera för att gemensamma mål — som t ex låg arbetslöshet, utbildningsmöjligheter för alla, låg inflation, ekonomisk utjämning mellan olika samhällsgrupper — effektivt skall uppnås. Tingstens ideal ligger på ett mycket långt avstånd från dagens nyhögers krassa och låga idéer om den heliga marknaden och dess blint styrande kraft.

Paradoxalt och ironiskt nog tycks de alltså inte ens medvetna om att Tingsten förespråkar en klassisk reformistisk fördelningspolitik, ofta med avsevärt radikallare förtecken än det försiktigare SAP. Inte ens Ahlmark tycks vare sig ha lyssnat till eller ordentligt läst sin läromästares ord.

I uppsatsen "Den oroande idyllen", även den tryckt i *Min politiska horisont* skriver Tingsten upprört och med avsky: "Förkunnarnas tid är förbi, försäljarnas är kommen." Kanske kommer Tingsten själv, som gengångare, att frustande av ilska driva ut dessa kapitalets månglare ur det tempel som de politiska ideologierna trots allt var och representerade för Herbert Tingsten!?

FÖRROCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR

Ge en prenumeration i julklapp!

Etthundraåttio kronor.

Pg 35 60 72-9, Bg 324-1262

(Skriv på talongen till vem tidningen skall skickas)

Svensk-amerikansk uppslagsbok av F. Lönnkvist 1889

När en avlägsen släkting till mig hade avlidit i USA skulle jag få ära en del av hans kvarlåtenskap. Dollartecknen började fladdra förbi på näthinnan. Men "arvet" bestod av: en guldrova, en sockerskål i silver och *Svensk-amerikansk uppslagsbok*.

Boken på 800 sidor visade sig dock vara helt unik och innehåller allt man behöver veta från hur man rider in en häst till hur man åtgärdar bett av galet djur. Här följer ett kort sammandrag av några av råden.

Stefan Sporremark

”Råd till den praktiske husläkaren:

ATT HÅLLA SINA BARN RENA OCH SNYGGA är för hvarje husmoder ett mycket inkomstgivande tidsfördrif. Man har nämligen funnit, att fyra barn, som få gå orena och snuskiga, förtär lika mycket föda som fem barn, hvilka hållas rena och snygga.

ÅNGBAD kunna arrangeras helt enkelt, om kokande vatten hållas i en stor balja och en rottingsstol ställes däri, hvar på patienten får sätta sig väl insvept i en filt, som äfven svepes om baljan.

BETT AV GALNA DJUR. *Symptomer:* Vattuskräck eller förskräckelse för alla flytande ämnen.

Behandling: Den sårade lämmen ombindes hårdt, sårreturskåres och brännes med glödeadt jern eller frästen och förbindes. Patienten får ett laxativ och sedan någon varm dryck i stora kvantiteter. Om kloroform kan anskaffas, drypas några droppar deraf på en näsduk, som hålles för näsa och munnen på patienten, medan såret

brännes. När andedräkten börjar låta besvärad, borttages kloroformen. Om försiktighet iakttages är ej farligt på detta sätt använda kloroform. Läkare bör så fort som möjligt tillkallas.

MEDEL ATT ÅTER bringa håret att växa, då det fallit ut af efter sjukdom eller af ålder. Huvudet ingnides, der så erfordras, med lök, och genom dess retande verkan återfår skinnet sin spänstighet och nytt hår frambringas.

ÖGONHÅRENS VÅRD. För att ögonhåren skola blifva långa och tjocka bruka de österländska skönhetererna helt enkelt bortklippa de klufna ändarna en gång i månaden med fin sax. Mödrarna börja härmed, medan barnen ännu äro helt späda, och göra det då, medan de sova. Som detta medel aldrig förfelar sin verkan, så rekommenderar vi det åt våra vackra läsarinnor, men försiktighet bör dock iakttagas, att icke något af de afklippta håren kommer in i ögat.

”

Intervju med mig själv

Av Jan Lindahl, aktuell författare till Nio kliv genom Sveriges historia

—Vad är det nu som du låter publicera här?

—Ja, det är ett kapitel ur en bok som jag kallar *Nio kliv genom Sveriges historia*.

—Är då detta verkligen historia?

—Tja, det här kapitlet skildrar ett centralt avsnitt av Lars Wivallius liv, men om man gör det med ett litet uns av inlevelse i hans tid skildrar det också tiden, eller det centrala skeende som kan kallas Sveriges deltagande i trettiåriga kriget.

—Men alla dessa stopp i berättelsen, och utvikningar om sakernas natur?

—Jag kan visserligen försöka se 1600-talet med ett 1600-talsöga, men kan heller inte förneka att jag lever och skriver nu. Jag har gjort det här kapitlet uppsluppet då Wivallius liv kräver det, och jag fick lust att ta ut svängarna ordentligt. I de andra kapitlen är jag mera allvarlig och dygdig.

—Fick lust säger du. Det verkar inte särdeles objektivt. Din lust styr alltså ditt urval av fakta?

—Jag måste nog svara dubbelt. I den här boken har jag tagit fasta på nio viktiga händelser/skeenden i svensk historia från 1400-talet och framåt. Och jag anser att alla dessa händelser/viktigheter har ett stort mått av objektivitet inom sig. Några andra historiker skulle kanske vilja sänka graden av betydelse jag satt på några av dessa skeenden, eller vilja dölja dem helt, därför att de inte passar in i deras (nutida) mönster. Kanske skulle de också kalla dessa händelser spektakulära irrbloss och be mig dyka i de långa vågorna av drömmen om "den orörliga historien." Men de nio händelser jag tagit upp, deras dignitet kan

någorlunda objektivt fastställas och vetenskapligt sägas vara betydelsefulla för samtliga svenskar. Grunden är objektiv, betydningen subjektiv. Jag kan inte undkomma att jag tagit intryck av närvarande tid, att jag tillhör en viss samhällsklass och har min uppfattning om både det ena och det andra.

—Du kritiserar starkt de akademiska historikerna, deras bundna uppmärksamhet?

—Jodå. Först och främst därför att de utåt kan påstå sig sakna sympatier. Sedan också för deras stora fel i källkritiken; de sysslar mest med vad man skulle kunna kalla för överhetens akter, rådsprotokoll, domböcker, statlig statistik. Deras källkritik kan vara nog så bra ibland, men själva källägets begränsning beaktar de föga i praktiken. De säger: förtrycket under de första delarna av 1600-talet var nog inte så farligt då tortyr sällan förekommer i akterna. Jag kan då exempelvis svara att det finns ett ordspråk från den tiden som säger: Kostarpå benen att rida på trähäst. Trähästen var ett tortyrredskap som en del adelsherrar använde mot sina underlydande. Ett ordspråk uppkommer inte av enstaka händelser.

—Men vad vill du då med boken?

—Jag vill slå hål på de härskande klassernas tankar, de som säger att folket saknar historisk förmåga och alltså saknar samma förmåga idag. Och, hoppas jag, berätta begripligt och underhållande om några "kulturhjärtar" och folks roll i historien. Kort sagt: besvara "den läsande arbetarens fråga."

Äventyret Wivallius

Ur Nio kliv genom Sveriges historia

Av Jan Lindahl

Ordsnokar och filologer! Lusläsare! Hör på. Vårdagen 1625 stod mulen. Men solen sken runt unge Lars Wivallius som avsåg ta trettiåriga krigets Europa i besittning. Kriget öppnade vägarna. Allt var möjligt. Bängen? Inte han inte. Världen är ny och det gamla i nedan. Låt gå för titlar och tillskott. Dem kan man ta sig, om så skulle behövas. Knappt nån större konst att i vaggan något ärva. En Gyllenstierna på vår himmel namnet är väl aldrig saken. Följ med på en diktarfärd och bildningsstur över valvet.

Nu reste han mot söder.

— Varifrån för han?

— Säg det.

— Hur kan du veta vädret?

— Förhållandena skiftar här i Norden.

Vilket tidens svenska visor satte fingern på. Gustav II Adolfs regering, förmyndarregeringen och drottning Kristinas regim vållade stor förvandling av Sveriges samhällsförhållanden; högadeln tog oinskränkt makt och kunde behandla folket som löss, eller, som det heter på deras eget sjuka språk: adelns bönder skulle blott räknas som medelbara undersåtar. Efter

omslaget vid Gustav II Adolfs kröning, vände sig frälset utåt och anfallslystet, inte bara egna folket utan även andra länder skulle bli deras matsäck och förtäras som smörhål och köttben. I trettiåriga kriget härjade man utan efterlåtenhet och religiöst klädd. Så halp Konung Gustaf många evangelisk man, tror en visa. En annan: *Uti detta krig vi svenske män, mot påvens förgiftiga lära sökom vi friden med oss hem. Slåss vi ute får vi vara ifred hemma.*

Ytterligare en propagandalåt klinkade på:

Vi äre Guds folk. Vid andra stranden gnisslade det: O Gud nåde mig bonde grå, eller: Huru många tusen lagda i lik. Litet käckare rader resonerade med sig själva:

När svärd bliver lie och harnesk till bill så går det väl uti bohaget till.

Försiktigtvis dock hopskrivna efter freden, då adeln fick höra en god del sanningssord: *Somliga slösa i kättja de arnas silver och guld. Med brask de brusa i lättja, den fattige ligger omkull.*

Både hot och beskrivning samsas i nästa sång:

*Uppror och vrede är vorden så stor
som trä i Böke skogar.*

Så såg visan Wivallius tid.

I Hamburg, sjöstaden, lät han högtidligen värv sig av en holländsk agent som rafistulerade platsen i uppsåt att skrapa hop en trupp till att undsätta den egna staden Breda, vilken belägrades av spanjorerna. Men ack, den krigarbanan blev inte lång; en vecka efter denna märkvärdiga trupps framkomst föll staden. Och Wivallius blev nesligen åter åskåddare. Kanhända han här i Holland mött den Gyllenstierna som får sån betydelse i den här berättelsen.

Nu råkade sjuttio kompanier engelsmän ha uppåtdats till dem som skulle bistå staden, och Wivallius, som var ett geni i vänskap, befann sig strax i England. Där vistades han ett halvår, och såg liksom i Holland det nya borgerliga samhället som var på väg upp ur böljorna. Feodall herrarna med alla sina attribut och anor ratades av det nya tidevarvet. Visst syntes dessa båda samhällen bättre än de gamla släta adelsväldena, men respekterade lika litet folkens rätt att rå sig, och ställde också till det. Wivallius tycks inte ha blivit imponerad. Jag hurrar för det goda nya, absolut, men låter inte hurraropen överrösta mig. Det dåliga gamla förtjänar gravnen. Det har gjort sitt. Det har haft sin ungdom och en historia. Som ungt nytt var det kanske gott.

Dagens goda nya bör tas allvarligt, men inte så, att det skulle vara slutet, sanningen fix och färdig. Med alla sina förtjänster äger även det sin fränsida. Om hundra år eller tusen skall du finna, att detta goda nya blivit en broms eller en följlighet. Alltså: i exempelvis samhällslivet följer fram-

ternas jubel, förbenade verkligheten och trodde att man kunde komma till insikt om föremålens sanna natur genom att låsa dem och studera dem stillastående. Genom att kuva deras verkliga väsen. Jag noterar att min väns ande varken verkat i huvuddelen av vare sig idealistisk eller materialistisk tradition. Tyvärr har Wivallius inte sagt något i den här saken.

Vidare träffar han i Oliva kloster en av den svenska statsledningen betraktad suspect person, Gustaf Sparre, son till den avrättade Erik Sparre. Ytterligare, och kanske genom dennes förmedling, beviljades han audiens hos Sigismund, vilken viggades på pengar. Tänk om Gustaf Adolf...

Livnärde honom gjorde en stenrik engelsk adelsman, samman med en köpman och en poet, så att han kunde uppehålla sig över vintern. Men sommaren 1626 inneslöt de svenska krigarna Danzig, nu var fara å färde. Hjälp och förklädd lyckades han med ett dynglass genombyta de svenska linjerna och ta sig ut. Vägen gick via Danmark åter till Holland, men nu kom han till Amsterdam och Leyden, krämarhögkvarteren, inte som den värvade soldaten utan som den store Erik Gyllenstierna. Som hans bekantskaper utökades! Nu följde han en resande svensk ädling, Karl Möner, till Frankrike, hedrande landet för åtminstone ett halvår. Varhelst han dök upp plockade han lekande lätt de rika, försörjde sig vidare på att teckna och studerade hos jesuiterna i Bourges.

* * *

Sedan bar det iväg till Italien, Schweiz och Tyskland, där han lärde känna hertigen av Mömpelgarten, lurade en stackars professor på pengar och landade så småningom i

den stora staden Nürnberg, känd för sina korvar, vilken fick ta emot hela hans välvilja. Ryktet förtäljer att han i den gamla riksstaden haft en lysande bankett med borgmästarna som gäster, men häröver säger vår hjälte är ock mycket utspritt och ingen sanning med.

Fordringsägare kring hela Tyskland fick så nys om hans bravader och kom tillsammans sättande efter sina usla tillgångar och lyckades få honom inspärriad i något tom. Nu var det augusti 1627, och hjälp av nöden. Hans penna skickade meddelanden åt alla håll, på svenska och italienska åt Gustaf Sparre, på franska till Sigismund, på tyska till Hans Scheidem, köpmannen, och på latin till Johannes Plavius, poeten; de båda sistnämnda från Danzig. Men innan svaren (försträckningarna) hunnit anlända, uppstod av någon anledning tvivel om hans namn och friherreskap. Wivallius förnekade Wivallius, men äntligen, i maj 1628, tvingades han erkänna fogdesonen Lars Wivallius.

Naturligtvis hade han före fångelset skaffat sig många vänner och höga gynnare i staden, vilka nu uppdrog det han behövde och platsen var mild men ett fångelse förblir ett håll. En ung fru, som ofta tittade till honom, planerade att låta honom enlevera sig, men planen föll.

Men ändå. Om man tar en fågel eller en fri människa att sätta i fångenskap; vilket oblikt öde. En åtel eller en slavnatur skulle väl trivas, men den som vill flyga: Herregud! Inlåst för att tänjas och göras beskedlig. Skall lugnet återställas? Wivallius gör motsånd, skriver och kastar längtande blickar genom den smala gluggen. Där syns en strimma av naturen. En hemlig tanke: åter ska jag väl flyga. Men bröstet sammansnörts och tanken maler. Vad hän-

Omslagsbilden till "Sju kliv genom Sveriges historia". Träsnitt av Hans Eliasson.

der därute? Och jag härinne! Till och med i Carmen sjungs: Om du är fri, så är jag bunden. Om jag är bunden — akta dig! Den fångslades anatomi förvandlas genom osäkert och osmakligt födointag, förstopning och diarréer, hopdragna urinvägar, näsan rinner, lock för öronen; alla till- och avfarter krånglar. Magen knorrar, munnen smalnar och svettningar upphör, munnen smalnar och könet skrumprar. Samtalet med omvärlden måste på något sätt hållas igång. Och till slut; man släpps av nyckfulla makter eller finner själv sin väg.

Dödsstraff hotade, men han kom lös i slutet av oktober, mot loftet att betala de efterhängsna björnarna — när han nått lycka och förmögenhet.

Sanningsenligt meddelar oss Wivallius från sin ort och tid att till hans frisläppande bidragiten hans teckning, vilken upphängts i rådkonstkammaren, därstädes beundrad av mängder av grevar och baroner. Intagne skulle de stått upp för honom att han tillgavs allt vad han var skyldig bliven och blev släppt ur sin arrest. Bidrog gjorde också hans makalösa böneskrifter.

Bamberg, staden med de märkliga medeltidsskulpturena, nalkades han tomhänt, skröt och skroderade men utan vidare resultat; de goda borgarna därstädes kanske hört ett och annat eller saknade bildning, vad vet jag.

Kosan ställdes därför mot Wien där han genast upptäckte ett världshus som skyltade: His ist ein gutt Loseij vor armen und reichen. Naturligtvis. En vecka. Arrest. Släppt. Nu reste han mot norr.

Här stod tretioåriga krigets öga. I grunden finns bara några slags krig: erövrings-, försvars-, befrielse- och inbördeskriget. Ibland blandar de sig till ett. Allt detta kallas politik, eller kallades förr i Preussen

den nationella industrin. Och krig är ingenting annat än en fortsättning av den fredliga politiken med andra medel, enligt militärdoktrinkrönikören Clausewitzs formulering. Går det inte utan kanoner så blir det till att torrdra eldrören. Om vi vänder på tanken är den lika riktig, politiken som en fortsättning av kriget. En andhämtningspaus. Politik är klasskamp eller strid om marknader, slagsmål mellan olika härskare. Alltså är kriget det yttersta uttrycket för alla klasskamper och för att utrota alla krig måste klassamhället utrotas. Inte ens då kan man vara säker på freden. Det är motsatserna som kännetecknar vår värld och inte stillaständet.

Erövringskriget, som kan bekämpas hur än samhället ser ut, ett sådant som det tretioåriga, hämtar sitt motstånd från dem som skall erövras. Olaus Magnus hade hundra år före Wivallius kommit fram till följande: "En farlig förlustelse är det förvisso, när människor blott av ärelystnad titt och ofta kasta sig i rysliga fejder, liksom vore detta ett synnerligt nöje, såsom man särskilt söker intala den oerfarne. När nöden tvingar, tillgriper man dock oförtövat krigets blodiga avgörande, vare sig det gäller att värna sig själv, sina närmaste och sina vänner mot fienders anfall och sitt folk mot tyranni eller att förhindra, att oskyldiga under sken av lag och rätt få utstå förtryck och vrånghet."

Tretioåriga kriget började som ett lokalt uppror i Böhmen, med det bekanta utkastandet av en del ståtållare genom fönster, men förstörde Tyskland. Ferdinand II, kejsaren, syftade till att svälja hela riket, ena det och göra hela sitt block till en stor sjömak. Men då norra delarna genom Luther blivit protestantiska, satte sig de nordtyska furstarna på tvären och vidhöll

splittringen. Överhettarna i Sverige, Frankrike, Holland och England oroades av kejsarens ambitioner. Svenskarna ville göra Östersjön till ett eget innohav, vilket var Gustav II Adolfs uppriktiga motiv. Det hyskande var att komma till trosbrödernas räddning undan den katolska ligan. Europeiskt resultat: Spansk dominans ersattes av fransk.

Hade kriget varit ett helvete främst för Tysklands befolkning kom freden att bli efter värre: fortsatt nationell splittring, de segrande makterna slukade stora bitar, de över 300 tyska "staterna" blev suveräna. Inga lagar fick stiftas utan att samtliga dessa godkände, alltså måste allt bestå barbariskt i flera hundra år. Grimmehausen, tysk samtida författare till skälmromanen *Simplicissimus*, frammanade förgäves en gestalt som skulle ena landet. "Han skall åstadkomma eviga förbund mellan städerna, avskaffa livegenskapen och upphäva alla tullar, acciser, räntor, skuldbrev och skatter i hela Tyskland. Han skall laga så, att man glömmor bort hur det var att göra dagsverke, stå på vakt, lämna kontribution (in natura och i pengar), föra krig eller utföra någon annan pålaga. I stället kommer folk att leva mycket lyckligare än på de elyseiska fälten." Nog om detta.

Kommen till Magdeburg ville Wallenstein, kejsarens militära arm, hänga Wivallius såsom svensk spejare, men bad honom bli hans fältherre Arnims sekreterare, den där just skulle in i Preussen att näpsa svenskarna. Beråd, beråd. Jag är dock svensk. Han bad om betänktid och sattes under tankningen i klostret Lietzke i Jerichow. Efter ett par månader i detta fängelse, låtsades han vara sjuk och fick en medicum till sig och fick en behändighet

att fly och gick igenom skiltvakten. Ett sidospår vek till Holland. Men åter inne i Tyskland tog honom Tilly. Skeppet från Amsterdam till Bremen tullades, Wivallius faststogs ånyo som spejare och fördes till Stade, Tillys högkvarter, med sitt pick och pack att ramsakas.

Men se det blev inget av med det. Inte långt bort, norr om Elbe, hade danske kungen, som just gjort fred med de kejserliga, sitt kvarter i Kremppe. Tilly befallde låta honom passera, men kaptenen som fångat Wivallius ville ha 30 riksdaler. Han lyckades emellertid på något sätt komma över på dansk sida och av den danska kungens sekreterare få ett pass utställt på Erik Gyllenstierna för färd genom Danmark. Därmed återerövrade han även sitt gepäck. Till Lübeck för ett skepp.

Som han var en sällskapsbroder, hade han snart en större cirkel runt sig vilka alla skulle åt Sverige. Men ett sjöslag utanför Wismar hindrade seglatsen, varför Wivallius erbjöd sina kompanjoner plats i två karosser som han enligt passet hade rätt till landvägen. I skönt sällskap gick nu färden genom det deljliga Danmark. Mot Helsingör träffade de Sveriges diplomatiska agent Fegraeus, uppsyningsman över Öresundstullen, vilken översvallande bjuder honom fri bostad. Där bekantar han sig med ännu en ädling, Nils Kagg, som skulle hemåt. När Kagg såg hans behov av redskap, penningar, bjöd han godvilligt till att försträcka honom. Genom det danska Skåne färdades de två vännerna och vid Malmö låter Wivallius göra sig en ny dräkt av svart kläde, roar sig kungligt i dryckeslag med en av de danska prinsarna. Vid Lund fick landsdomaren Henrik Gyllenstierna en behaglighet och gunst till hans person, bjöd dem hem, skänkte honom två hästar.

Stalledrängarna fick 20 riksdaler och Kagg den ena hästen. Vid Häsleholm dyker en erotisk fara upp. Hos släktingar till Kagg startar några heta biologiska processer. Jungfru Gertrud Gripp från Björkebärga bjöd honom hem till sig. Kagg smet på halländska vägar in i Sverige. Wivallius hade mött kärleken.

* * *

Den sexuella fortplantningen är den bästa, upptäckte sedan Darwin. Då avkomman föräver 23 kromosomer var från sina föräldrar, blir variationen oändlig och förnyelsen troligare. Jämför med fortplantning genom delning hos en encellig varelse. Visserligen får den evigt liv men dess form och funktion är enahanda; det eviga livet blott upprepning utan utvecklingsmöjligheter. Mellanformerna lämnar vi därhän.

Denna aktivitet i människans värld genomförs i äktenskapet, signas av en schamman eller rådmann och anses ej längre som synd. Dock måste hon hålla sig från inavel, ty därav plägs komma djävla ungar, vilket kan studeras i smala furstekretsar eller överklasskottier; ju trängre de bli, dess större idioti.

Folkvisan sjunger: Min vän och älskogsblomma, ack! om vi kunde tillsammans komma. Han vederkvicker mig med blomster, och uppfriskar mig med äpple; ty jag är krank av älskog, svarar Högå visan. Ja sannerligen, det regnar i skötet på en lycklig brud och ett liv utan kärlek är ett år utan somnar.

Terentius försäkrar att vanvettiga företag aldrig utföres av älskande. Ja kärleken är ljuvlig och inte bara det, även de älskandes tvister förnyar kärleken. Men så kommer en prosaisk röst och ropar: När

man inte har det man älskar, får man älska det man har. Den tillhör Bussy-Rabutin. Därmed är vi över i äktenskapet. Efter Lylly säger jag: du förstår, äktenskapet är instiftat i himlen, men fullbordas på jorden. Detta uttalande stöds också av den svenska Kyrkohandboken, kapitlet Om brudvigsel. En svensk patentfjolla ansåg visserligen att de som älska varandra, äro makar, men ett sunt tvivel på en sådan upplösande lära är inte i vägen. Bry er heller inte om att ordspråket förvanskas i himlen och dumheterna begås på jorden.

Och behållningen? Barnen som resultat och förnyelse, eller som Herakleitos från Efesos formulerade saken: *Tiden är en lekande pojke som flyttar spelets brickor. Herraväldet tillkommer barnet. Ordspråket kan tillägga att tvillingar rensar magen. Wivallius sammanfattade detta myckna prat i en kärleksdikt till Gertrud Gripp:*

*För vita lår och krusat hår
lägges mång kavaljer på bår.*

En moster, naturligtvis, överröste Gertrud med Wivallius företräden: en fin, uppriktigt gemyt karl som haver ett ärligt, uppriktigt gemyt i sig, och hans person behagar mig över måttan väl, så att jag mycket gärna vill hava honom i mitt svägerskap. När Kagg drog vidare ämnade Wivallius göra detsamma. Han skickade sin dräng och häst i förväg. Men så började Ulf Gripp, fadern, och Wivallius att dricka och han blev kvar om natten. Grippen skickade i hemlighet efter drängen. Här skulle förlovas.

Svårfadern kallar på prästen, som berättar: Då jag nu kom dit, var där stor fröjd och glädje för handen. De spelade, sprungit och dansade, samt ville ock, att jag skulle göra mig lustig. Men husets herre invände långt

senare: det är icke sant, där dansade ingen utom bedragaren med min dotter och med en bondhustru eftermålden. En minbonde spelade på en laangeleg och en gång en minbonde på en säckpipa och en på fiol efter bedragarens beställning. Men nu sa han: Ja, honom vill jag ge min dotter och ingen annan, ty på honom fattas ingenting. Och han trugade och trugade Wivallius.

Och Gertrud var alldeles till sig i trasorna, Wivallius förtjust. Nu tänkte sig Gripen att den förment Gyllenstiernan först skulle hem till sina gods, skaffa sig släkstens samtycke och återvända med sina fränder, varpå ett sjundrande bröllop skulle gå av stapeln vid Malmö rådhus.

Nu ska ni veta att ett giftermål mellan en högadlig dam och en fattig pojke inte alls gick an. Ståndsskrankorna fick icke överhoppas. En populär bonad från förr avbildade de fyra officiella riksstånden där bonden får utstöta: jag föder eder alla; borgaren: jag kläder eder alla; prästen: jag undervisar eder alla; adelsmannen: jag försvarar eder alla. Efter tre lögnen och en halvsanning är det inte undra på att djävulen på samma tapet säger: jag tager eder alla. Hustavlan, ett dystert aktstycke, som ändrar *Kort utveckling av doktor Martin Luthers lilla katekes*, avslutas med en vidrig vers: *När var och en sin syssla sköter, så går oss väl evad oss möter.*

Det är den allra lilla finaste propaganda för sakernas bestånd. Den drar på ett listigt sätt ut konsekvenserna av den medeltida överklassens agitation för ståndens ordning: Adeln ska kriga, prästerna be, borgaren handla och bonden arbeta. Dessa stånd existerade men var samtidigt lika fiktiva som om sminket på en hårdsminkad dam skulle vara damen. Vid en analys av

Wivallius Sverige finner man dessa kategorier vara odugliga verktyg för att söka sanningen om hans samhälle. Hoppas vi fram till Geijer så är kategorierna utbytta: "Det är möjligt att man, för att förstå *rikedomens* rätta beskaffenhet, också behöver studera *fattigdomen*". Då den senare visar sig i mångfaldiga skepnader (varuti eländet har sin rikedom, och vilka i olika tider även växla) så har ofta förefallit mig, att man borde vara betänkt på att skriva de *fattigas historia* (till vilken hittills endast fragmentariska bidrag finnas), emedan den vanliga historien mest är de rikas och mäktigas. "Här finner vi bättre verktyg men ännu vassare i termerna överklass och underklass, vilka uppfunnits av Almqvist i ett lustigt sammanhang: Madame Elisabeth vinkade sin vän Laurentia att anlägga sin lilla nätta hatt, sådan som fruntimmer av underklass även gå med, ehuru den också gås med av fruntimmer i överklassen. Sedan tog utopisten Quiding upp begreppen varefter Strindberg förvandlade dem till användbara verktyg och kraftiga spett i sociologin. Vetenskapen går framåt.

* * *

Wivallius antydde för Gertrud att han saknade börd och de båda — älskande kan utfundera så listiga finter som inga andra dödliga — planerade att hemligen gifta sig på svenska sidan. Efter många konster och knep kom de till Hallaryd, lurade prästen där att sammanviga dem, varefter de följdes till brudsäng. En enkel bröllopsmåltid serverades i prästgården.

Tillbaka bad de brudens far förlåta dem. Han blev då något sällsam och tyckte bröllopet alltför ringa, men fann sig. De skakade av honom hundra riksdaler och

drog sina färde, mot Gyllenstiernas gods. Lyckan log men Wivallius var förtvivlad; vart skulle de ta vägen?

Hälsingborg. Härifrån skickade Wivallius hem sin hustru med ett brev att krig hotade mellan Danmark och Sverige. Svärfadern samlar i all hast sina dyrbaheter, bland annat den sköna ljuskronan som satt i salen, i tolv stora kistor och skickar dem med sin dotter till Hälsingborg för vidare befordran, var det tänkt, mot Göteborg. Denna skattplacerade Wivallius på ett skepp han hyrt mot Amsterdam, men vinterstormen hindrar utfärd, varför Wivallius beordrar skeppet till Göteborg, dit de båda skulle rida landvägen, för vidare färd mot Amsterdam. Men det är aldrig bara ett. Nu blev Gertrud illa sjuk också, och sakta måste de återgå mot Björkebjärga.

Men de gav inte tappt och lurade åter Ulf Gripp med en rövarhistoria. Då Gertrud var sjuk lämnades hon nu hemma. Wivallius lånade ytterligare 200 riksdaler, drog åt Göteborg trettondagsafton 1630, bröt upp kistorna, sålde det mesta och seglade mot Holland. Där hade han tänkt sig hjälp av Didrik von Falkenberg, värvare av krigsfolk åt Gustav II Adolf, vilken skulle företräda hans sak inför kungen.

Majestätet måste nu beskrivas. Gustav II Adolf, Sveriges värsta regent genom tiderna, utom en av de fem de dränkte vid Mula ting, blev ett med högadeln. Hans regering och de båda följande, förmedrade, piskade och slog det svenska folket utan förbarmande. Han var en Domboros, en folkupplukare, som åt folk men sket kiselstenar. En kristlig kung minsann!

Då folket tillkämpat sig en anseelig politisk styrka har det tvingat kungarna (regeringarna) inta en mellanställning mellan folket och herrarna (med dragnig

åt herresidan). Det är tradition i svensk historia. På något sätt måste emellertid folket i början av 1600-talet ha sviktat, ty kung och herreklass delades ej.

Nu är det visserligen sant att ett antal svaga själar i högstämde eller gälltonarter prisar den skiten, men allt sådant är blott lögn och dikt. Vissa aningslösa hyllar även hans verksamhet i Tyskland, en sån där Herostratos som anade att ju fler han dödade, ju större skulle han bli i historieböckerna. Det finns till och med en nutida historieskrivare som efter 1600-talets högadel kallat honom Gustav Adolf Den Store. Pytt! Han som intet fick ställa och låta utan att fråga Oxenstierna, han som formulerade sin strategi i de djuplodande orden om "att sveda, bränna, plundra och mörda". Han som litet grand förbättrat krigföringens taktik. Han som föredrog att nå vissa mål med krigiska utfall trots att de kunde ha vunnits med fredliga. En medelmåttig bördssinskränkt statsman. Den store? Kanske i det Odhner beskrev honom: tämligen fet. Till skillnad mot farfar, Gustav Vasa, får han nog av mig epitetet den lille.

Den nutida, fast gammalmodiga, historieskrivaren heter Nils Ahnlund. Här sätter jag fram några av hans hoppfulla rubriker och belyser dem med hopplösa fakta. *Gustav Adolfs adelsvänlighet en dogm.* Hans adelsprivilegier skyddade överklassen på det att "ingen vanbördning dragas dem över huvudet". Adels jordnehav mer än fördubblades under första hälften av 1600-talet. Därigenom kom också många krono- och skattebönder under adels omedelbara väld. *Gustav Adolf som protestantismens förkämpe.* Tillsammans med det katolska Frankrike slogs han i Tyskland mot intressen som hade många skilda trosåskådningar, även protestantiska.

Det nya toleransbegreppet. Samvetsfriheten. År 1624 lät kungen döda tre personer, bland dem borgmästaren i Södertälje, för deras tros skull och flera lät han sätta i fängelse för samma sak. Den mest kände av dessa fångar var Messenius, som sattes 20 år i Kajaneborg, där Wivallius senare hamnade.

Må därför kungens ben frätas av salt-syra, hackas i flisor, krossas till pulver och slutligen förintas så att jorden kan gro. Samt hans nutida panegyriker och fjäsare utslöckna. Så, nu är vi av med den.

I ett anonymt brev fick Gripen veta att han icke haft en Gyllenstierna i huset, utan en bedragare som lurat honom till skam och nesa inför hans ståndsbroder. Åkten-skäpet upplöstes, då det stred mot lag och kyrkoordning och är "ingen stipulatio, när promissor menar Stichum och stipulator Pamphilum". Rappakalja.

Falkenberg gav Wivallius blott det kalla rådet att återvända hem, vilket han av någon anledning följde, kanske var det kärleken. Åter i Göteborg uppträdde han att Ulf Grips grips av förfärande raseri. Förklädd drog han till Stockholm. Där urskuldade han sig för det falska namnet, på detta fått ett danskt pass och stulit bort en jungfru mitt för näsan på flera danska ädlingar. Han utlägger förtjusande sina förmågor, erbjuder sig bli kungens spion i Tyskland och att sätta upp ett kompani soldater. Wivallius skulle inställa sig i kansliet. Ulf Grips hade en bror i Sverige, Anders, som lyckades utverka ett kungligt löfte att Wivallius skulle straffas, om man kunde få honom fast. Flykt igen. Efter långa och irrande äventyr genom Sverige, tänkte han slutligen bege sig till lejonets kula, men fasttogs en halvmil från Björkebärga av fogden i Göinge.

dryck i överflöd, men vid löjligen segrar, såsom efter fältslag mellan skurkar har blott blivitt fylleslag och råttning. Den lärde samlaren Grubb fann att:

*Den som sviker i dryckskjöm
sviker ock i androm styckkjöm.*

Står där inte skrivet: Haven hit den gödda kalven och slakten honom; vi vilja äta och göra oss glada. Människan är ju vad hon äter, vet du födan vet du vad du är. Förvisso håller mat och dryck kropp och själ tillhopa. Hunger ja. De som kan äta trä och dricka vatten, dem tvingar ej fanen, långt mindre någon människa, som en dansk överklass sa om svenskarna. Hunger gör frusen älskog och före maten dansar man inte. Veten-skäpen spekulerar i att man inte åldras medan man äter. En kollega till Wivallius klargjorde kroppens liv: alla inställda njutningar ryter som lejon, alla försuttna middagar ropar på hämnd.

Med pennan slogs nu Wivallius för sitt liv, sände ett öppet missivebrev till Ulf Grips, flera böneskrifter till danske kungen på allehanda språk, publicerade ett juridiskt aktstycke till försvar för sitt äktenskap, värvade vänner.

Anklagelsepunkterna var tre: passet, stölden av kistorna samt att ha besovit en adlig jungfru. Den första erkände han utan vidare, blott med tillägget att han som krigsfånge inte haft annat val än att slinka undan. Den andra förnekade han och hävdade kistorna vara ett slags hemgift; detta kunde han så mycket lättare då Gripen knappast kunde motivera varför han låtit skicka iväg dem. Den tredje avvisade han med hänvisning till att Ulf Grips önskat giftermålet och slutligen godkänt det. Wivallius uppträdde synnerligen skärpt inför rätten, använde patos, humor och

samtliga juridiska spetsfundigheter. Do-men blev mild; han friades från de båda sista punkterna, skulle betala tillbaka de 200 riksdalerna och rätten överlämnade frågan om den första till kungens eget avgörande. Egentligen seger. Grips besvärade sig till Skåninge landsting som fastställde samma dom, men tinget tvingade rådhusrätten i Kristianstad döma i punkt ett. Med sorg i hjärtat fällde de honom förlustig heder och liv. Wivallius överklagade med resultat att han blott skulle förlora hedern.

Men fängelset blev hårdare, Gripen var hela tiden på språng. Wivallius svarade med att i en skur av brev skaffa ännu flera vänner. Till slut anlände en kunglig post till landstingsdomaren att Wivallius måste mista livet. När Wivallius hörde detta tänkte han: "Många hundar äro harens död, och därför såg jag mig om, huru jag mot deras vilja väl kunde komma därifrån." Vännerna hjälpte honom fly. Han kunde med deras hjälp kopiera sig nycklar, och trots det stora uppådet bakom honom, lyckades han undfly och kom efter ett par månaders nya äventyr till Stockholm, där han åter greps. Här misstänkte man honom för stämplingar mot hans svenska majestät och papistiska tendenser, men dessa misstankar avklingade så småningom.

Men han släpps inte, och i fängelset bombarderar han rådsherrarna med en mängd fantastiska projekt han kunde utföra, bland annat en propagandaplan för att visa krigets nödvändighet. Han skriver poesi med egenhändig komponerad musik och tecknar. Nu tillkommer *Ack libertas*... en av hans finaste dikter.

Som djäkne i Örebro skola hade Wivallius upptäckt tidens sånger. Han trimmades i Olaus Petris Psalmbok, Psaltaren och

folkliga visor. Ottesång, aftonsång och högmässa. I sockengången — den faderlöse kunde med sina likar under loven vandra runt i gårdarna för att sjunga ihop till sina terminsavgifter — har han lärt. Sjung svenska folk! Alltså: i sin diktning har Wivallius inställt sig i en nationellt religiös och i en folklig tradition, lärt konstdikt på kontinenten, därmed kunnat utveckla sin egenart och skapat något nytt och bestående. Det var en lyrisk gosse.

Aldrig tidigare har väl den gröna naturen med alla djuren besjungsits med sådan konktion; det som förut allt varit abstraktioner övergick med honom i sinnlighet. Hans framträdande i dikten medförde en lyrisk saltomortale.

Det som förr blott var begrepp blev nu verkliga företeelser, tingellervarelser. Men ännu några ord kan sägas. I fängelset stegrades hans känsla; därur sänder han också sina vackraste dikter. Många är sängbara, och många levde kvar som skillingtryck långt in på 1700-talet. Hans dikter handlar om naturen, friheten, kärleken och döden. På 1900-talet har man sagt att det var nationalromantikerna på 1800-talet som återupptäckte Biskop Thomas Simonssons Frihetsvisa (som legat död sen 1400-talet). Detta stämmer inte; den visan har tydligen utanför de bildades krets levt hos folket och hos Wivallius på 1600-talet, som inspirerats av den till sin egen:

Ack libertas, du ädla ting!

Säll är den dig kan njuta!

Fast du vore fattig och ring,

ingen må dig förskjuta.

Bättre är du med tom buk

i ödemarken funden

än en klädning av gyllenduk

med stor omsorg bebunden.

Emellertid: nya vänner skickar honom mat och dryck, begär slutligen ett varmt bad och rätt att gå till kyrkan vilket tillstyrks.

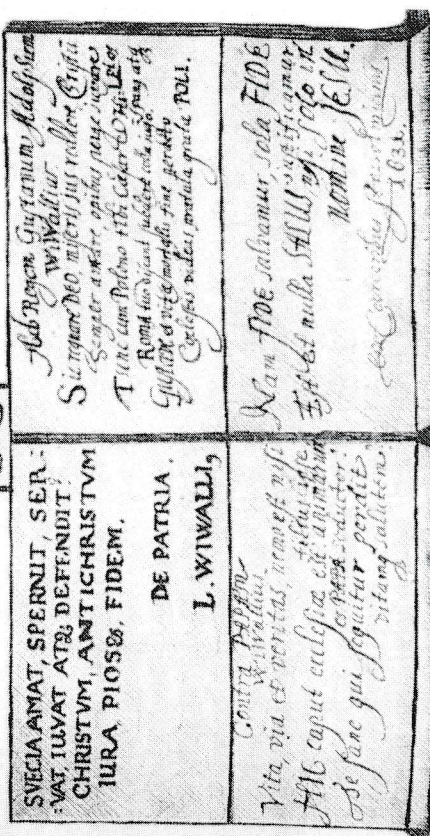
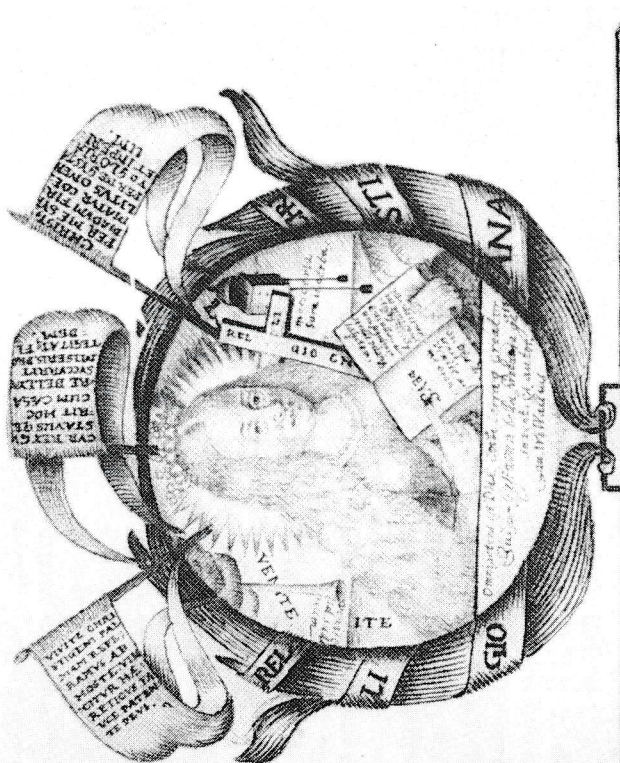
Men också i Stockholm arbetade Ulff Grijp som en ihärdig djävulens advokat. I hovrätten uppläste den skånske junkern en skrivelse, dock utan att nämna passet, att Wivallius strax måste förtjåna sin lön, då han i Danmark är dömd till liv och ära. Här kunde ju Wivallius lätt försvara sig, då han blivit frikänd från Grippens sak och denne knappast kunde företrädå danske kungens sak med passet. Efter svensk lag skulle han givetvis gå fri. Men överklassernas kitt var vrängas och ett redan avgjort mål tas upp igen, nu i Sverige, men innan utslaget tvingades man för starka juridiska skäl släppa honom. Så föll den konstiga domen: Hovrätten erinrade att stadslagen förbjöd en avdömd sak att tas upp i ett nytt forum, men(!) då Wivallius farit fram bedrägligt med ett falskt och adligt namn måtte han förvisas till någon avlägsen ort och där stanna tills han mjuknat något. På flykt igen. Regimen stämplade honom som bedragare och skäl och bestämde att hans namn på "infame platser" skulle ansåslas, vilket beslut Grippen lyckades få inskrivet i Stockholms stora bok.

Wivallius hann med hundra nya äventyr innan han slutligen i juni 1634 greps i Nyköping. Rådets slutgiltiga dom förde honom "till Kajaneborg och däruti några år sitta fängslig."

Nu börjar min sorg, nu gråter min vän,

Nu te mina fiender alla.

Fästningen Kajaneborg i norra Finland var ett ödsligt hus, en håla. Efter ett par år målade han upp sitt geherna: "Mina händer äro så svullna, att när jag en timme haver

Något porträtt av Lars Wivallius finns inte bevarat, däremot dikter, böneskrifter och teckningar av egen hand från hans långa fängelsevistelser. Den här allegorin över den evangeliska tron gjorde han för att beveka sina domare, när han satt inspärrad på Smedjegården i Stockholm 1631.

stretat vid pennan, måste jag med den ena handen uträta den andre. Jag förmår numera ej synnerligen göra något, utan måste med suckande och kvidande min eländiga tid här fömota, ty av stillasittandet har jag blivit styv, och mitt huvud och mitt bröst är fullproppat av den stank, jag lida måste, ty reverenter min nöd att beklaga, så har jag sedan jag hit kom, måst göra mitt livs nödortfört inne i fängelset hos mig. Dessa knektar äro ock ett ohjälpsamt folk." Trots allt knogade han dagligen med sin penna på sin frigivning. Lössläppt skrev han till melodin Den signade dag, den signade stund sin skönaste visa: *Entorr och kall vår gör sommaren kort*, en naturhymn och en besvärjelse för bonden. Våren 1642 var inget vidare. Ej sågs den "ljuvliga sol, du fattig mans vän." Inget regn heller.

Låt gräset bli blött och blomsteren skön, låt dansa lilla lekatten.

Låt fläktan oss sött vitt ut uppå sjön, låt skön vår blåsa på hatten.

på ången giv sängen i gräset grönt

åt dem som färdas om natten.

Släpp boskapen vall, lös oxen ur båns driv få och fånat åt skogen.

Låt öken få stall in under Guds lås,

låt bonden glädjas vid plogen.

Höst mustig gör lustig

låt säden fås

av åkern ymnig och mogen.

Det ni.

Dödens dubbla innebörd är förintelse och förnyelse. Döden i den första betydelsen, som särskilt ofta brukar besjungas av dem som tappat gnistan, och vilka verk brukar ges höga pluspoäng av borgerliga litteraturförståsigpåare som tycker detta är

det högtidligaste ämnet, blir hos Wivallius en hotfull sång med muller från graven. Jag tycker mycket om hans dödsdikt för dess raka ärlighet. Det är en lång dikt med mängder av realistiska, träffsäkra detaljer. Skriven i Kajaneborg. Jag skär några snitt ur *Om döden till de dödlige*:

Ja, du som här brotot går och fast på din medgång står, sprätter fot och vinkar hand, dristar på härkomst och stand, tyckes vara hög och skön och försmår de armars bönn. Om dig sjukdom ger en knäpp, stultar du med stav och käpp. Ja, om döden ger en släng söker du med gråt åt säng.

Ja, när man skådar de vita knotorna, kan man fråga:

Vem var dräng och vem var kung, vem var gammal, vem var ung.

1641 släppte man till slut fången. Då hade han knäcks. Men så han strålat dessförinnan. Ett ordinarie liv följde (advokat, lantbrukare, regementsauditör) tills döden upphann honom år 1669.

— Vad gjorde han egentligen efter fångelser?

— Han slocknade.

— Det blev stilla i landet?

— Hans visor sjöngs dock, och hans bravader omtalades skrattande.

Man slog sig på knäna och puffade varann i magen. Till Wivallius ära har jag därför, i kortversens form, sammandiktat hans eftermäle:

Wivallius han ville gärna lysa över oss som Gyllenstierna.

Tysklandskommitté bildad

Ett nytt Europa håller på att skapas. Alla europeiska stater — grannländer likt Sverige såväl som nationer vilka redan tagit sate i Bryssel — har i olika frågor tvingats påbörja anpassningen till den nya europeiska centralmakten Tysklands politik och ambitioner.

Redan år 1976 bildades en Tysklandskommitté som under en period bedrev informerande arbete om de då allvarliga kränkningarna av demokratiska rättigheter i båda de tyska staterna.

En ny Tysklandskommitté bildades den 2 april i år. En interimstyrelse tillsattes och ett konkret program för arbetet under våren och sommaren lades fast för att beredamark inför det stora avstampet vid höstens årsmöte. **Rosallinda von Ossietzky-Palm**, dotter till fredspristagaren **Carl von Ossietzky**, blev kommitténs första och hedersmedlem. Professor **Stellan Arvidson** valdes till ständigt adjungerad och rådgivande styrelsemedlem. Till arbetande styrelse utsågs **Crister Enander**, **Erik Göthe** och **Jan-Erik Leistedt**; till suppleanter **Karl Hagglund** och **Erik Wiik**.

Mötet behandlade flera dagsaktuella frågor. Stor uppmärksamhet väckte de förföljelser som yrkesförbudet mot akademiker innebär; den uppsedeväckande och skamliga behandlingen av resningsansökan för Carl von Ossietzky var uppe till förnyad diskussion efter den pressdebatt som förts.

Arbetet går nu vidare. De tre föreslagna målsättningarna för kommitténs försatta verksamhet antogs. De lyder i korthet:

• Att kontinuerligt ge ut ett nyhetsblad, kallat *Om Tyskland*, om särskilt viktiga, aktuella och allvarliga händelser och allmänna tendenser i Tyskland. Stor vikt kommer att läggas vid bevakningen av medborgerliga fri- och rättigheter, även de ständiga inskränkningarna av den akademiska friheten kommer att uppmärksam-

mas. I *Om Tyskland* skall också ges information om den officiella Tysklands bild av sig självt — dess kultur och politik — såsom den speglar sig i dokument, handlingar och press.

• Att främja ett kulturutbyte med "det andra Tyskland" av idag och igår — i medvetande om att det funnits en stor stridbar och nu återigen spirande demokratisk kulturtradition. Det är en tradition som varit dold för den bredare svenska publiken och förtjänar att lyftas fram i ljuset. Kommittén skall här kunna ge vägledning till och erbjuda om tysk litteratur, konst och musik.

• Att samla, och i möjligaste mån vidarebefordra, dokument och handlingar, dessutom fördjupa och bredda analysen av utvecklingen i Tyskland. Historien, kriget, fördragen, gränstvisterna — där finns det stora fält kommittén skall sprida ökade kunskaper om.

Under det senaste halvårets arbete med att fäma en framkomlig väg för att kunna öka kunskaperna om situationen i dagens Tyskland och dess roll i det nya Europa har vi som bildat Tysklandskommittén stött på människor i de mest olika och oväntade sammanhang, människor som utifrån skiftande utgångspunkter stått frågande och undrande inför framtiden. Oron vi mött har varit stor, frågorna många och intresset för kommittén oväntat intensivt. Det har självfallet ökat motivationen i vårt arbete.

Tiden för Din insats har nu kommit. De senaste decenniernas utveckling i Europa kräver ett ställningstagande av oss alla. Medlemskap i Tysklandskommittén är en väg. Engagemang och aktivt arbete en annan. Tysklandskommittén är öppen för envar som stödjer dess målsättningar.

Crister Enander, Karl Hagglund

Man kommer i kontakt med Tysklandskommittén på följande sätt: Brev under adress: Svartmangatan 27, 111 29 Stockholm, tel och fax: 08 - 20 60 04. Medlemskap för ett år kostar 150 kr — studerande och pensionärer 50 kr. Betalas till pg 17 50 49-6 eller bg 5366-7366, Tysklandskommittén.

Spanien 1492: Judarnas fördrivning

Av Salomon Schulman

Kulturskribenten Salomon Schulman berättar om ett mindre känt kapitel i Europas historia. Förföljelserna mot Spaniens judar år 1492 kom att förebåda folkmord såväl i den gamla världen som i den nya: en kort tid efter fördrivningen av Spaniens judar stävade Columbus mot Amerika, där han fann en ny värld för människans exploatering av människan.

Den dagen skulle judarna sitta på sina låga pallar med böjda huvuden. Jämrande skulle de ge utlopp åt den vända som fanns förborgad i Klagovisorna. Så skedde ej. Istället låg de spanska synagogorna ödsligt stilla. Dagen var Tisha b'Av, åminnelsehelgen till templens förstörelse. Den kristna kalendarern skrev den 2 augusti 1492. En samtida krönika berättar: "De såg ut som spöken, bleka och utmärglade med tomma ögon. Om de inte hade rört sig ibland skulle jag ha sagt att de var döda. Många dog där på piren."

Därmed hade den siste juden fördrivits från Spanien, landet med den äldsta europeiska judebosättningen, med rötter ända tillbaka till biblisk tid. Här hade den spanskjudiska guldåldern fött fram en kultur som varit den förnämsta i diasporatillvaron.

Decket om utvisning hade under tecknats av kungaparet Ferdinand och Isabella

den 31 mars 1492. Där stadfästes att alla judar som inte låtit sig döpas inom fyra månader ovillkorligen skulle förpassas ur landet. Den kvarlämnade egendomen skulle tillfalla kungahuset. Däremot skulle de som lät sig döpas få behålla sina äodelar och tillerkännas fullständig medborgerliga rättigheter.

Under denna korta frist såg man judiska familjer vandra över hela landet. Priset på mulåsnor nådde sitt absoluta tak; ett hus för en åsna. Rövarband rånade fredlösa judar på flykt. Spanien höll på att bli kvitt sin spetälskehärd. Inget land protesterade; endast några få intellektuella, som Michel Montaigne och den kristne kabbalisten Pico della Mirandola, reagerade.

Från judiskt håll gjordes flera försök att beverka kungaparet. Som när de två förmodliga skattnästarna och rabbinerna Isak Abrabanel och Abraham Senior — den senare hade en gång sammanfört Ferdinand med Isabella — nästan lyckades blika dem. Då kom självaste storinkvisitorn, Tomas de Torquemada, inrusande i kungamaket svingande krucifixet över sitt huvud och utslungade orden:

"Judas sålde Jesus för 30 silverpenningar, Edra Majestät önskar uppenbarligen sälja honom för 30 000." I det ögonblicket lät drottning Isabella meddela sin judiska audiens, att kungens beslut hade fattats i hans hjärta, varför inga påtryckningar skulle hjälpa.

Trots att inkvisitionen existerat blott i fjorton år, var den redan en stat i staten. Den hade inrättats med påvlig handpåläggning, men för de praktiska rinningarna stod domikanerpatern Tomas de Torquemada. Liket de flesta inkvisitorer hade denne kyrkans beskyddare vuxit upp under enkla förhållanden. Enligt ett envist rykte gällde

han för att ha judiskt blod i sina ådror, men han behövde aldrig känna sig hotad — som biktfader åt Isabella var hans maktställning orubblig.

Inkvisionens tillblivelse föregicks av år med judefientliga händelser: 1391 utbröt regelrätta pogromer i Sevilla vilka spreds som en löpeld över hela landet. De förföljelser som några årtionden senare drabbade den europeiska judenheten i spåren av digerdödens härjningar var ingenting mot vad som hände i Spanien. Man räknar med att 50 000 judar mördades och att 200 000 tvångsdöptes för att rädda sina liv bara under år 1391.

Under början av 1400-talet pågick offentliga disputationer mellan kyrkans lärde och rabbiner, tillställningar som endast kunde sluta på ett sätt, oberoende av det intellektuella innehållet — döper eller dö!

När inkvisitionen inrättades hade judarnas makt avsevärt försvagats. Merparten var fattiga bönder eller vintillverkare. Det fanns också ett antal bankirer och skattmästare. Imotsats till de flesta länder tilläts de spanska judarna att inneha officiella ämbeten. Vid varje hov fanns där till åtminstone en judisk hovläkare, så även hos Ferdinand och Isabella.

Detta var bara en matt återglans från den spanskjudiska guldepoken, vilken sammanföll med det islamska styret. Tankarna var friare under månskaran än under korsest. I kalifornias hägn spirade det andliga livet. Otaliga är de dikter och storslagna filosofiska verk som frambringades innan det medeltida mörkret sänkte sig över den pyreneiska halvön.

1480 begränsades det judiska boendet till vissa bestämda stadsdelar och kristna förbjöds att besöka judiska hem. Året därpå hölls den första autodafén, trosakten, där den "skyldige" fördes ut på torget och inför

högre kyrkliga prelater och upphetsade folkmassor bekände eller avsvor sig sin skuld.

Kättarbälens era hade inletts.

Det var inte judarna i första hand som var föremål för inkvisitionens intresse utan *conversos*, de nykristna. I och med tvångskonversion hade denna grupp vuxit och blivit en stark maktfaktor. De lagar som beskar judarnas verksamhet gällde inte de döpta, vilka kunde fortsätta att odla sina uråldriga finansiella intressen utan att behöva frukta Maktens ingrepp, eftersom de numera var en del av denna. Kvickt klättrade de till höga positioner, inte bara i den världsliga sfären utan även inom den religiösa. Ta till exempel rabbinen från Burgos, Salomon Ha-levi, som tvångsdöptes — några år senare hette han Pablo Santa Maria, ett betydligt värdigare namn för den nye biskopen av Burgos.

De nykristnas framgångar väckte ont blod. Av sina nya trosfränder tilldelades de invektiv som *marranos*, spanska för svin, och det är som marraner de blivit kända i historien. Ett annat mera målande namn var *alboraycos*, som anspelar på det väsen Muhammed red under sin himlafärd — en pegasusliknande varelse som varken var man eller kvinna, mula eller häst. Lika undflyende i sina konturer, lika fantasifullt maktgalna föreföll dessa marraner vara i de gammalkristnas allimer paranoida ögon.

De tvångsdöpta förvandlades inte till sant kristna över en natt. De flesta tog inte ens sin nya tro på allvar. Visserligen lät de döpa sina barn, bevistade mässor, gifte sig kyrkligt och begrovs enligt den kristna ceremonin. Men i hemlighet fortsatte de att utöva sin gamla judendom — som kryptojudar.

De höll sabbaten i helgd, åtminstone

tände de sabbatsljusen; de gifte sig med andra kryptojudar och en del lät till och med omskära sina söner; de vägrade äta svinkött och iakttog även andra judiska matritualer; de underhöll livliga förbindelser med sina forna trosfränder särskilt under de stora judiska helgerna; de mindre invigda köpte magiska amuletter med hebreiska texter, till vilka de knöt upp sin judiska identitet.

Inkvisitionens angivare hade till en början inga svårigheter att identifiera marraner. Från en kulle kunde de på sabbaten speja ut över stadens skorstenar. Frånvaro av rök väckte genast misstanken om ett marranonäste.

Inkvisitionens offer var pro primo kryptojudar. Denna politik slog an i de breda folklagren, liksom idéerna om blodets renhet, *limpieza de sangre*, vilka vuxit sig starka under 1400-talets senare hälft, för att lagfästas vid mitten av följande sekel. De som inte hade rent blod, utan förorenat judeblod, skulle uteslutas från olika ämbeten, skrän och förbudas att bo i vissa städer.

Nürnberglagarna framstår i detta ljus inte längre som ett modernitetens djävul-ska påfund, utan som ett historiskt mönster vilket mänskligheten aldrig lärt sig att hantera.

I Sovjet ägnades de spanska marranerna ett särskilt intresse av jiddischlitteraturen. Symboliken var uppenbar — utåt visade man upp ett otadligt kommunistiskt leverne, inåt höll man kvar sin judiskhet. När NKVD — den sovjetiska inkvisitionen — i sina stora utrensningar pressade fram osannolika beklännelser, existerade denna erfarenhet redan i det judiska minnet.

Inkvisitionen tillvällde sig under loppet av några få år en despotisk makt. Den

Den iberiska halvön. Av kartografen Abraham Cresques. Ur Spain and the Jews (Ed. Elie Kedourie)

bemäktigade sig de dömdas egendomar och hängav sig med en asketisk lidelse åt sin heliga kallelse att rensa upp i de troendes led. Strategin att underminera marranernas ställning genom att isolera dem från judarna var given.

Den 6 januari år 1492 tågade den spanska hären in i det muslimska Granada och kunde efter århundraden av heliga krig återerövra resten av det nyligen enade Spanien från de otrogna. Denna händelse fick ett starkt symbolvärde för det spanska kungahuset, som fruktat turkarnas framfart efter Konstantinopels fall 1453. Spanien var nu ett enat folk, en enad nation som

lydde under ett kungahus och var — nästan — kristet.

Inkvisitionen lyckades under kampanjen mot Granada sprida det klassiskt illvilliga ryktet, att en jude skulle ha ritualmördrat ett kristet gossebarn. Hjärtat skulle ha återfunnits i en säck hos en vandrande *converso*. I detta sågs en konspiratorisk sammanväring mellan *conversos* och judar mot hela det kristna Spanien. Därmed hade den psykologiska grunden för en förvisning lagts.

Hur många judar som lämnade landet är osäkert. Uppskattningsvis rörde det sig om mellan 150 000 och 200 000; hälften valde

Kyrklig disputation där den judiska tron ifrågasätts av kyrkans män. Ur Spain and the Jews (Ed. Elie Kedourie)

vigvattnet istället för vandringen. En stor del tog sig till Portugal, för att några år senare bli tvångsdöpta. Andra flyktvägar gick till Italien och Nordafrika. Flyktvägar fortsatte att välla ut från den iberiska halvön under loppet av två århundraden. Dessa *sefarder* (av hebreiskans *Sefarad*, Spanien) kom också att bosätta sig i Turkiet och därmed på Balkan; andra slog sig ned i Nederländerna, England och Hamburg där de kom att spela en betydande ekonomisk roll och behålla sitt språk, *ladino* eller *spanjolska*, fram till våra dagar.

Efter 1492 byggdes synagogorna om till kyrkor. Marranerna kom med tiden att förlora all kontakt med sitt judiska ursprung. Det tillhör dock de fascinerande sällsyntheterna att man än idag kan finna familjer som behållt sina förtvinade judiska traditioner. Inkvisitionen hade med skrämmande nit skött sitt judefientliga värv under flera sekler. Så småningom ägnade den sig också åt andra farliga element — om än inte lika konsekvent — som lutheraner, jesuiter, upplysningsmän, häxor och sexualförbrytare. Betecknande nog var den tämligen ointresserad av de kryptomuslimer som tvångsdöptes efter segertåget mot Granada. Dryga seklet efter denna triumf förvisades några hundra tusen kryptomuslimer från landet utan att ge eko i den europeiska historieskrivningen. Den gången fick den spanska armén och flottan ingripa för att expediera de otrogna.

Inga judar tilläts beträda spansk mark på flera hundra år. Inte förrän nyligen, 1968, tillerkändes judarna fullständiga legala rättigheter. Dock fanns under trettioålet en stor judisk minoritet i landet, i den internationella Brigaden, vilken lät trycka en soldattidning — inte på *ladino* utan på jiddisch.

Att så många judar valde att konvertera utlöste en kris i den samtida judenheten. Under korstågstiden hade de ashkenaziska judarna valt martyrskapet och döden istället för dopet. De nykristna kom påfallande ofta från överklassen eller var lärda rabbiner. Den tidigare nämnde rabbi Abraham Senior lät döpa sig och kunde därigenom fortsätta som högt uppburn skattmästare hos kungaparet.

Den judiska omvärlden tillskrev de spanska judarnas eftergivenhet filosofins fördärliga inflytande. Där filosofin slutar börjar religionen, hade poeten Jehuda Halevi påpekat i 1100-talets Spanien. De spanska judarna hade inte längre religionen rotad i hjärtat, menade man, utan hade låtit den bli en mera vagt andlig angelägenhet. Då blev steget mellan synagoga och kyrka också kortare.

En oerhörd känsla av exil spreds bland alla världens judar när de blev varse sina spanska trofänders öde. Detta skapade en grogrund för messianska tankegångar och ett uppsving för kabbalan. Det blev också huvudsakligen sefardiska judar i Safed, beläget i landet Israel, som kom att vidareutveckla tankegångarna från tidigare spanska kabbalagenerationer i messiansk riktning. Dessa idéer kom sedan via chassidismen och sabbatianismen att påverka vår tids messianskatänkande, som den banbrytande kabbalaforskaren Gershom Scholem konstaterat.

När Columbus den 3 augusti — dagen efter jedefördrivningens fullbordan — stävede ut mot Amerika, fann han en ny värld för människans exploatering av människan. Brotten mot judarna, maranerna och muslimerna skulle snart upprepas — betydligt grymmare — mot en hel kontinents urbefolkning.

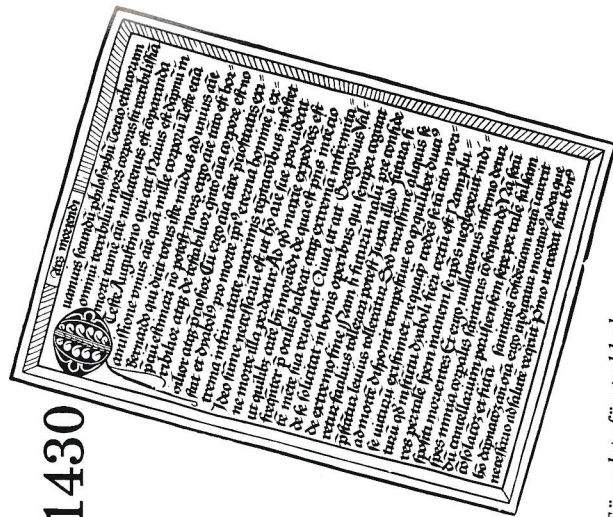
Konsten att dö — En blockbok från 1430 av Jan Myrdal & Gun Kessle

De första tryckta böckerna i Europa, de vilka föregick Gutenbergers tryck med rörliga typer, skars med text och bild på samma stock som träsnitt. De trycktes också som träsnitt: endast på ena sidan av papperet. De klistrades sedan samman till böcker. Blockböcker kallades de. Till de mest berömda hör ARS MORIENDI: konsten att dö. Den trycktes första gången mellan 1430 och 1435 i Harlem. den förekommer sedan i sju eller åtta upplagor med något skiftande titlar. De tre sista utförde troligen på Gutenbergers press. Den upplaga som här används är troligen en tysk upplaga tryckt strax efter den första, den holländska.

Boken består av tjugofyra sidor. Två sidor inledande text. Därefter elva uppslag med bild på vänstersida och förklarande text på högersida. Texten är på latin liksom språkbanden i bilden.

Boken skildrar döendet och döds kampen, agonin. Men, som förordet påpekar, är den verkliga och smärtsamma agonin inte kroppens utan själens. Det som skildras är den kristnes död och kampen om den döendes själ. Boken har därför också andra titlar: OMDJÄVLARNAS FRESTELSER eller DE DÖENDE FRESTAS.

Illustrationen har vännar och släktingar samlats vid dödsbädden. Men dit kommer också Satan med sitt följ för att fresta den döende och föra honom till evig fördömdelse

Förordets första blad.

och mot honom strider ängeln om den döendes själ och inger honom förtröstan. Det är med dessa onda och goda krafter kring sig den kristne i de sista ögonblicken av det jordiska livet har att utkämpa den egna striden för frälsning.

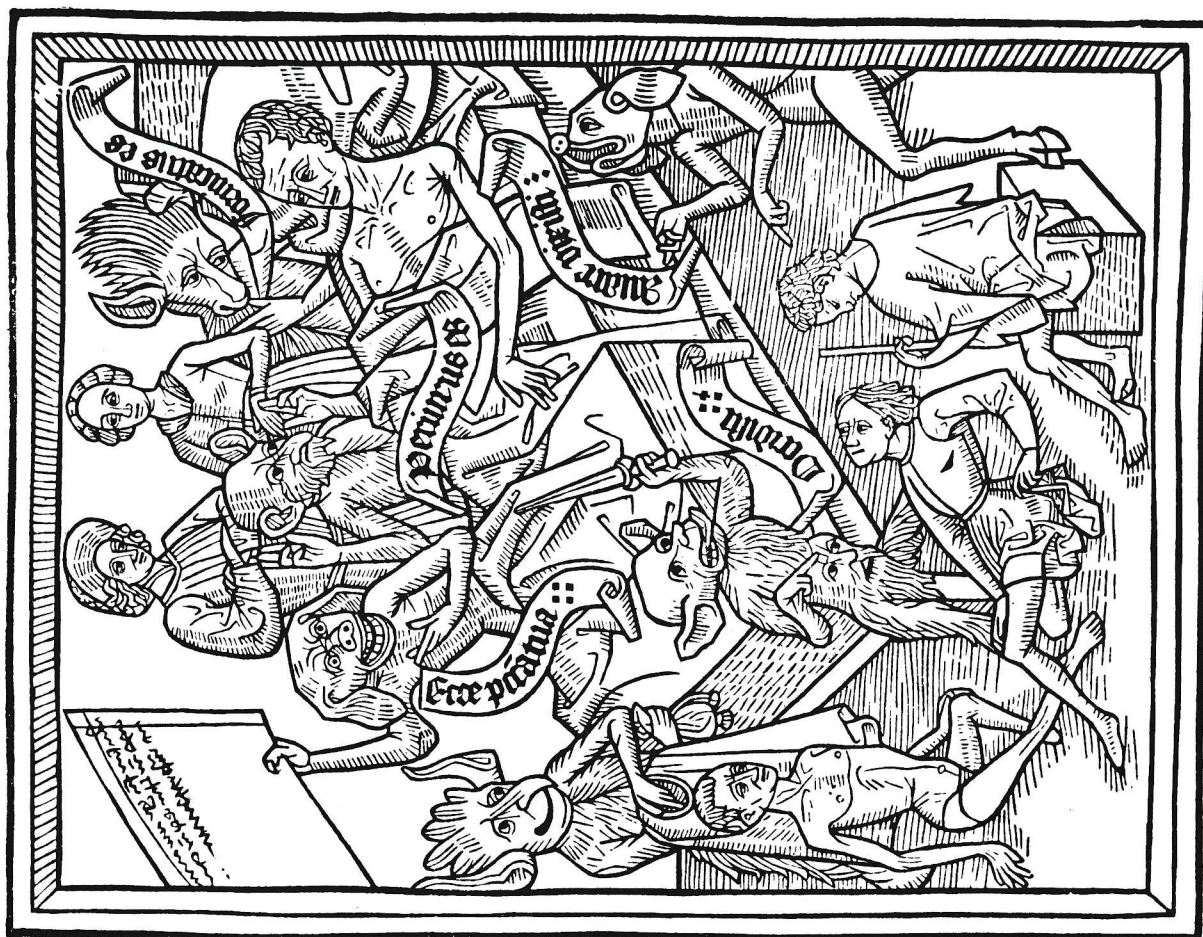
Samtidigt som den är en religiös uppbyggelse skrift — och bör ses som en sådan — med en rik och fantastisk formvärld ger den en realistisk bild av (högrestånds-)liv på fjortonhundratalet.

Det är en bok som haft enormt inflytande. Den anonyme formskärare som var upphovsman till KONSTEN ATT DÖ är en av de konstnärer vilka haft störst inflytande på europeisk bildsyn och europeisk konst.

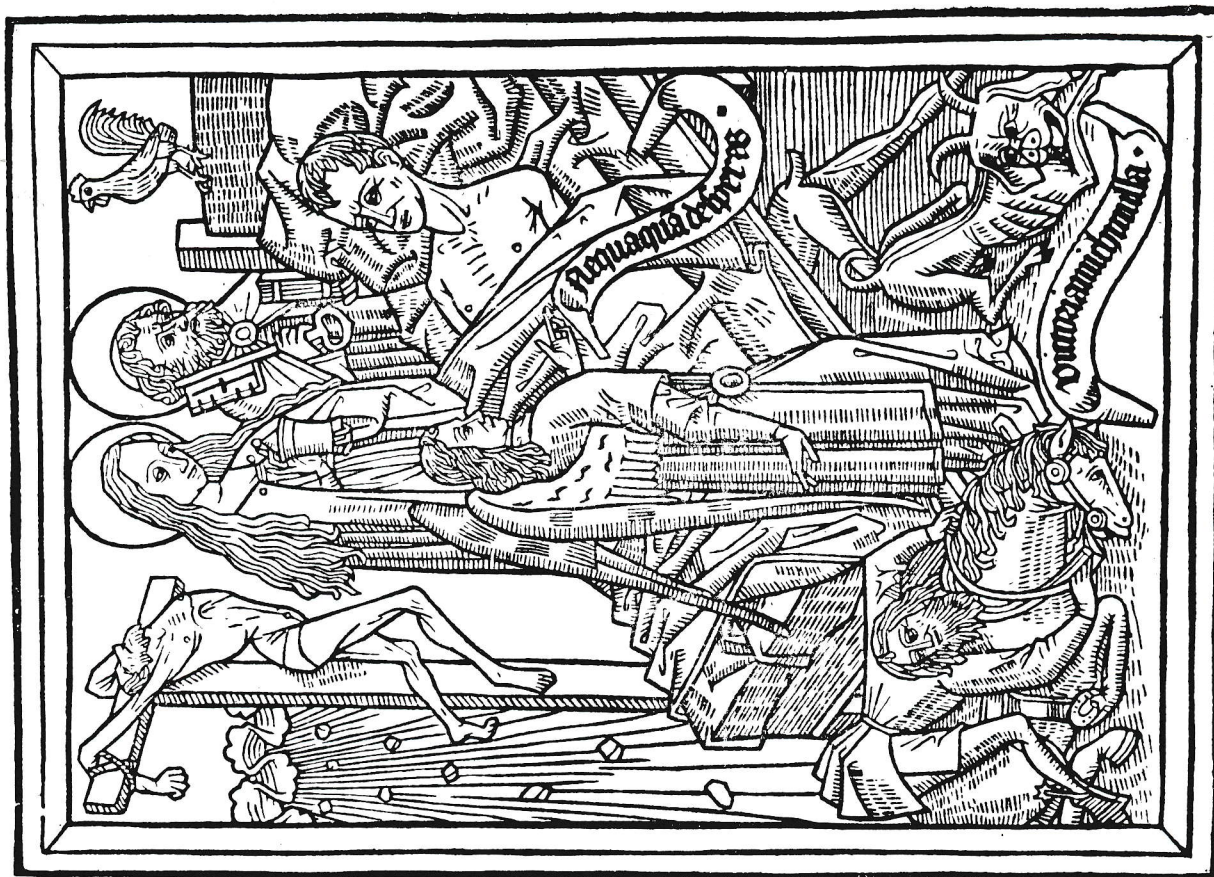
På omslaget återges berättelsens första bild: Djävlarne frestar. Den döende tillhör redan helvetet.

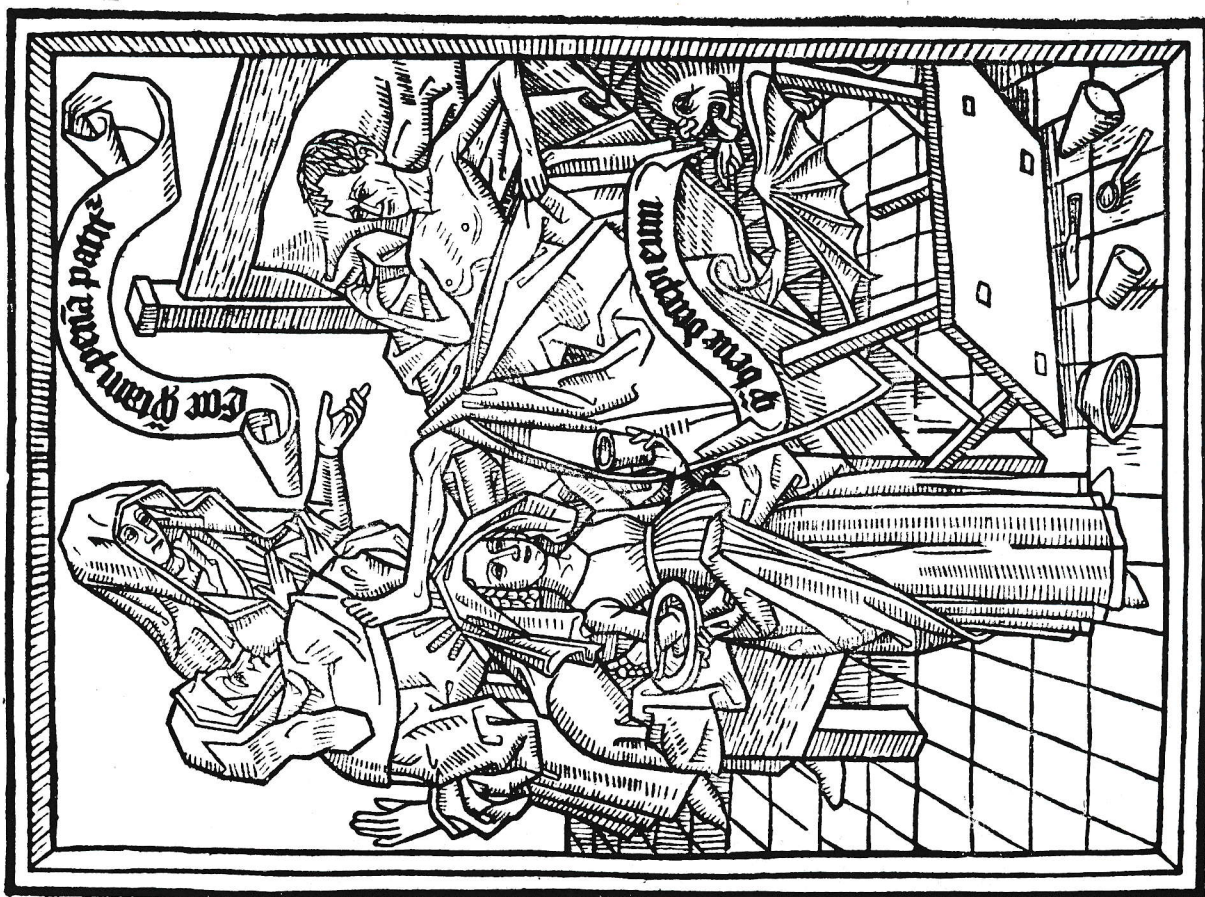
Ängeln kämpar med djävlarna och tillhåller den döende att stå fast i tron.

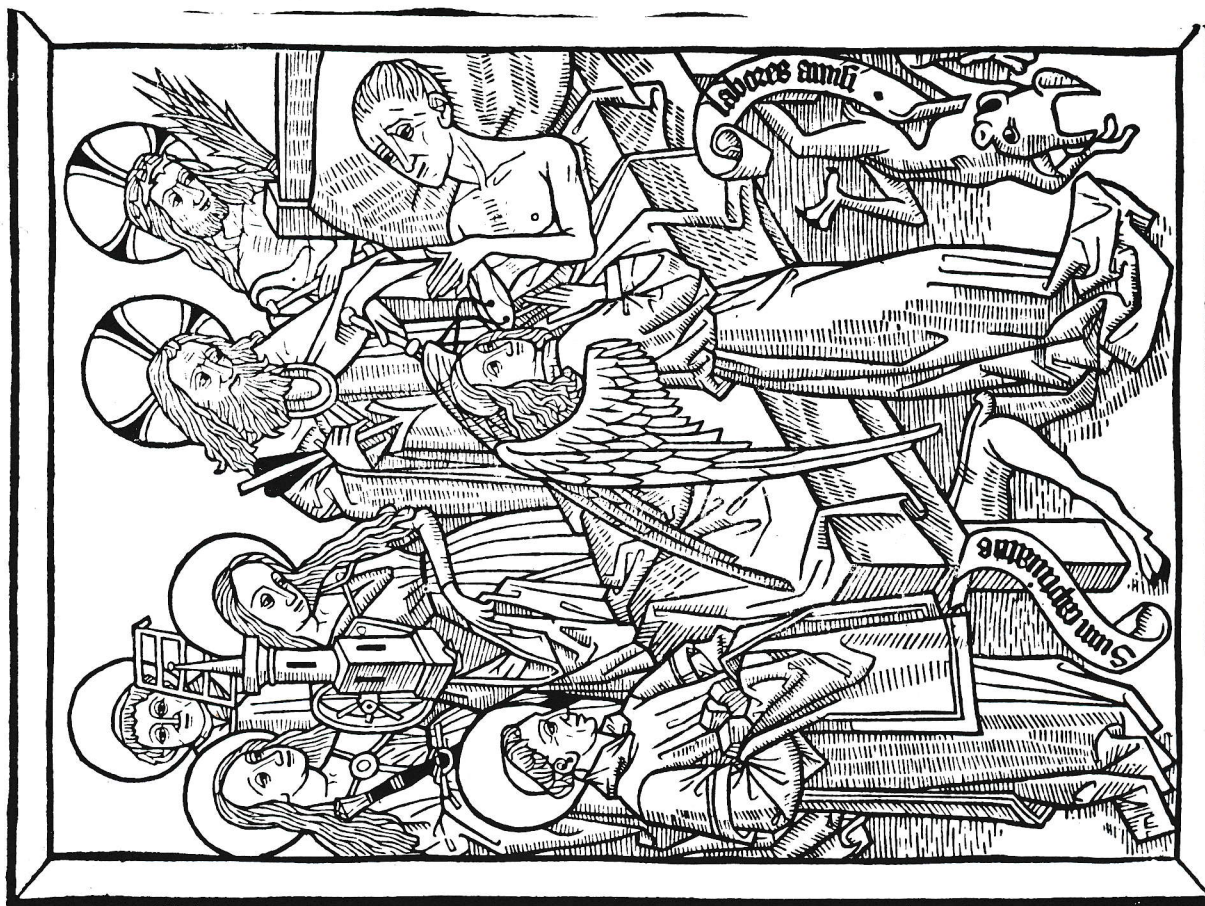
Djävulen återvänder och söker driva den döende att förtvivla.

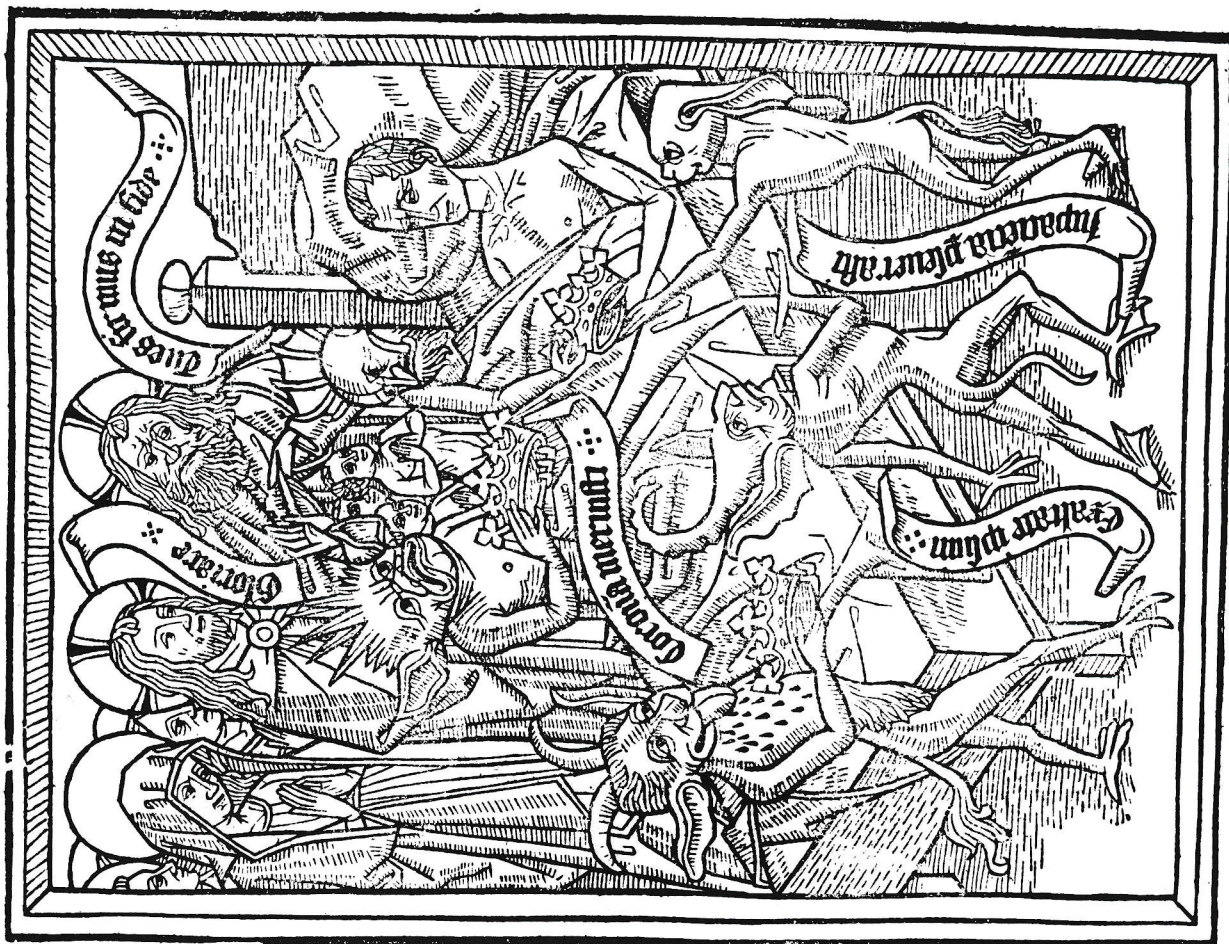
Ängeln hjälper den döende att övervinna förtvivlan och återfå hoppet.

Döndets smärtor och ångest frestar den döende till otidlighet. Han välter bordet. Han jagar undan och sparkar sina närmaste.

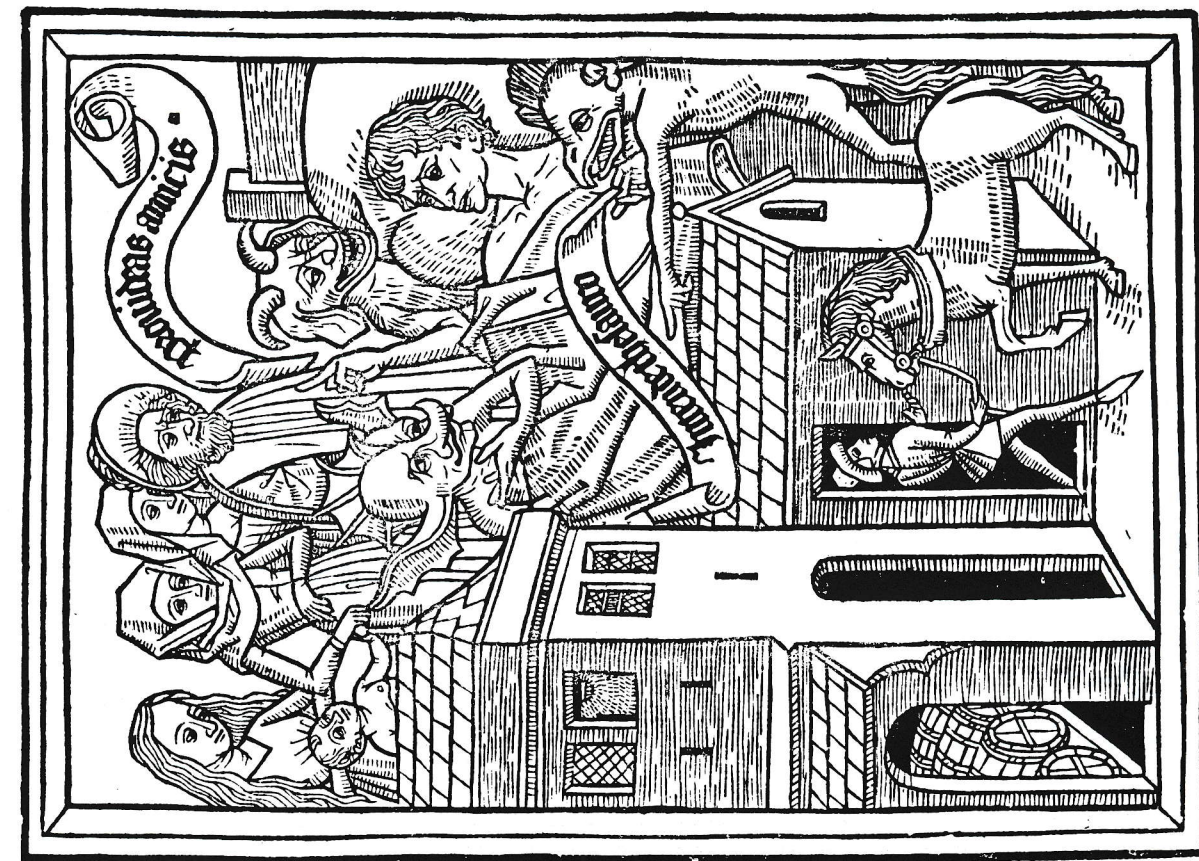
Men Gud har inte övergivit den döende och återställer hans idlodigheit.

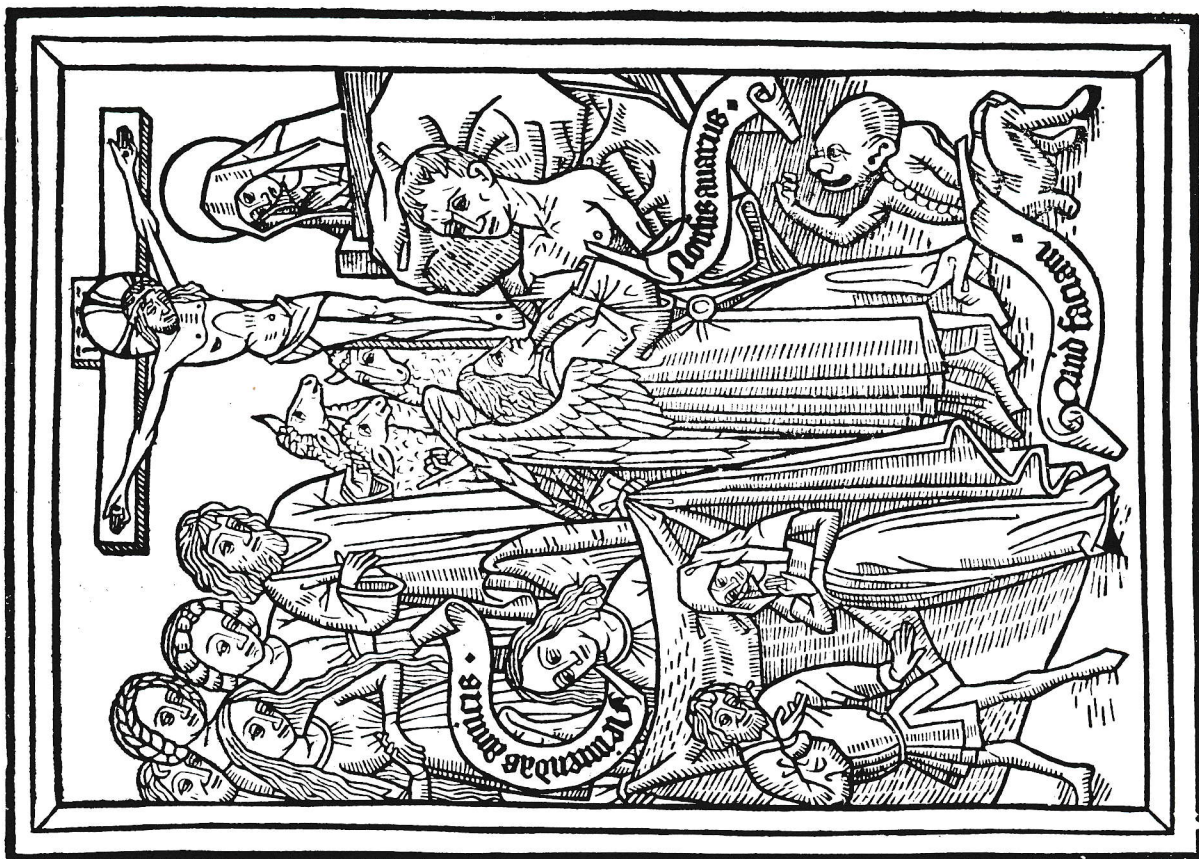
Djävulen gör ett nytt försök. Den döendes fåfänga ärelystnad smickras: aldrig har du syndat, din frälsning är säker.

Men ängeln vakar över den döendes frälsning. Var ödmjuk! Förhäv dig icke!

Djävulen frestar än en gång. Nu med girigheten. Rikedomen är lycka!

Ängeln hjälper den döende övervinna girigheten. Helvetets utsände vrider sig: vad hjälper honom all list.

Hellre tio tjuvar än en asket!

Av Margareta Zetterström

I våras blev fallet Holger Schmidt, tysken som levde alltför spartanskt, kraftigt uppmärksammat av massmedia. Margareta Zetterström skrev i samband därmed en kommentar som Förr och Nu här publicerar. Vi gör det som en påminnelse om tillståndet i nationen f.Kr. (dvs. före Krisen). Idag är ju kanske Asketen, åtminstone delvis, på väg att omvärderas.

Av tidningsuppgifter att döma tycks det nu som Holger Schmidt får stanna i Sverige. Han är ju trots allt vit, tysk och europé och det skulle väl se för illa ut om Sverige så demonstrativt upphävde "den fria rörligheten" inom den "gemenskap" vi snart förväntas tillhöra.

Ändå kvarstår grundfrågan, nämligen det faktum att Invandrарverket i sin handläggning av fallet anser sig ha följt gällande regler, dvs. Holger Schmidt skulle utvisas *inte* för att han låg socialvärden till last eller idkade brottslig verksamhet av något slag utan för att han framlevde sitt norrländska vildmarksliv på en, enligt svenska myndigheter, alltför låg materiell nivå. Och jag kommer här osökt att tänka på en annan tysk filosofen Günther Anders.

I sitt stora verk *Die Antiquiertheit des Menschen* (Den antikerade människan) analyserar Anders skarpsinnigt vårt moderna, kapitalistiska konsumtions-samhälle. Att *inte* köpa, att *inte* konsumera tillräckligt är i detta samhälle suspekt, ett slags individuellt sabotage mot den heliga

kommersen, mot allt som håller hjulen i gång, en icke-handling nästan likvärdig med stöld. "Hellre tio tjuvar än en asket!" sammanfattar Anders och menar därmed att tjuven faktiskt är bättre anpassad till den rådande samhällsmoralen, på så sätt nämligen att han eller hon, trots sitt lagbrott, i alla fall accepterar det påbudna konsumtionsmönstret.

Günther Anders illustrerar sin tes genom ett personligt exempel från USA, där han levde under krigsåren på flykt undan Hitler. Så här skrev Anders i sin dagbok från Kalifornien 1941 och jag översätter själv ur första delen av *Die Antiquiertheit des Menschen*, den del som utkom 1956 och bär undertiteln *Über die Seele im Zeitalter der zweiten industriellen Revolution* (Om själen i den andra industriella revolutionens tidsålder):

"När jag igår vandrade längs en motorväg, långt utanför L.A., susade en motoriserad polis ifatt mig och stannade.

Då den döende lyssnat på sin skyddsängel lyfts hans själ i dödsögonblicket till himlen och saligheten trots helvetets larmande följande kring hans bädd.

"Say", ropade han till mig, "what's the matter with your car?"
"Min bil?" frågade jag misstroget.
"Sold her?" (sålt den?)
Jag skakade på huvudet.
"På reparation?"

Jag skakade åter på huvudet.
Snuten tänkte efter. Men att hitta en tredje anledning till billöshet tycktes omöjligt. "Varför använder Ni den då inte?"

"Den? Men jag har ingen."

Även detta enkla meddelande översteg hans fattningsförmåga.

"Jag har nämligen", förklarade jag för att hjälpa honom på traven, "aldrig ägt någon."

Jag hade inte kunnat råka värre i klistret än jag nu gjorde. Ren självavgivelse. Polisen öppnade sin mun. "Har ni aldrig?"

"Nej, just det!", sade jag och prisade hans förstånd. "That's the boy." Och med en glad och troskyldig hälsning till avsked försökte jag fortsätta min vandring.

Men det kunde det nu rakt inte bli tal om. Tvärtom. "Don't force me, sonny" sade han nämligen och drog fram sin lilla bok, "kom inte dragande med några sagor!". Glädjen över att kunna bryta den malande långtråkigheten i tjänsten genom att fånga en "vagrant" (lösdrivare) gjorde honom rentav troskyldig. "Och varför har Ni aldrig ägt någon?"

Till och med jag trodde mig nu begripa vad jag inte fick svara. I stället för att säga: "Därför att jag aldrig haft råd med en car", svarade jag alltså, till på köpet med en axelryckning och så i förbigående som möjligt: "Därför att

jag faktiskt aldrig behövt någon."

Detta svartycktes göra honom glad. "Is that so?" ropade han då, rent entusiastiskt. Det föresvävade mig att jag begått en andra, och ännu värre, blunder. "Och varför behöver sonny-boy ingen bil?"

Sonnyboy ryckte ängsligt på axlarna. "Därför att det finns annat som han behöver ännu mer."

"Som exempel?"

"Böcker."

"Aha!" sade snuten olycksbådande och upprepade: "Böcker." Tydligen var han nu säker på sin diagnos. Och därefter: "Don't act the moron!" — varmed han menade att han nu genomskådat sonnyboy såsom varande en "highbrow som simulerade imbecillitet", som alltså spelade idiot för att inte visa att han vägrade erkänna varuutbudet som påbud. "We know your kind" sade han och puffade mig godmodigt i bröstet. Och därefter, med en rörelse som svepte över den fullkomligt tomma horisonten: "Och vart är Ni egentligen på väg?"

Det var den fråga som jag hade fruktat mest. Ty vägen ledde visserligen efter 40 miles till San L; men dessförinnan ingenstans. Men hade jag försökt definiera för honom vandrandets planlöshet, då hade jag slutgiltigt lämnat ut mig som "vagrant". Endast himlen vet var jag nu hade suttit om inte L. i detta ögonblick hade kommit susande som en sannskyldig Deus ex machina, nämligen i sin imponerande sexsitsiga bil, genast stannat och glatt hälsande bett mig stiga in och ta plats — något som inte bara fick snuten att tappa fattningen

utan också säkert allvarligt skadade hans "philosophy".

"Don't do it again!!" ropade han till mig när han sedan körde om vår bil."

Så beskrev Günther Anders livet i prylsamhället för ett halvt sekel sedan, ett liv under varornas diktat, en tillvaro vars yttersta syfte är att hindra människan att lära känna sin egna, verkliga behov. Och Invandrарverkets tjänstemän tycks idag göra allt för att efterlikna denne nitiske amerikanske snut. Att frivilligt leva under

existensminimum, att inrätta sitt liv efter eget skön och inte uppfylla den lagstadgade konsumtionsnormen — det är tydligen också idag, i initiativets Sverige, en suspekt handling. Så suspekt att den som ertappas på bar gärning, mitt i sin ickekonsument, genast får myndigheternas vassa ögon på sig.

Holger Schmidt behövernutydligen inte oroas sig mer. Och väl är det. Men vad hade hänt om han inte varit tysk och europé utan bördig från ett land beläget på fel sida om EG-fästningens tjocka murar?

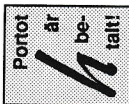
Myrdal

Det Stor-Tyskland

30 kr per såld bok till Förr och Nu

Jag beställer ex av "Det nya Stor-Tyskland" till för-
månspriset 198 kr, varav 30 kr går som stöd till Förr och
Nu. Ca-pris 232 kr. Inb. 224 sid. Porto (14,-) tillkommer vid
beställning på denna talong — klipp ur eller kopiera.

— FÖRR OCH NU-skrifter publicerar sig —
Enklare och billigare: Betala 198,- direkt till postgiro nr
75 76 59-8 eller bankgiro 5686-4291. Häglunda för-
leg. Vi bjuder då på portot. OBS! Då skall denna talong
inte skickas in. Ange titel + Förr & Nu 3/92. Skriv tydligt!

HÄGGLUNDS FÖRLAG

SVARSPOST

Kundnummer 110 381 700

110 02 Stockholm

Namn _____

Adress _____

Postadress _____

FÖRR och NU 3/92

Journalisten Fogelström

Per-Anders Fogelström, född 1917, är väl mest känd för sina böcker om Stockholm förr i tiden. Romanserien Stad, en färgrik tidsskildring, en ömsint människoskildring och en kärleksfull berättelse om en stad under det viktiga skede då grunden lades till vårt moderna samhälle. På senare år har han genom böckerna *Vävarnas barn*, *Krigens barn* och *Vita bergens barn*, där handlingen utspelar sig mellan åren 1760 och 1860, knutit ihop två stora romanserier om Stockholm under 200 år.

Men Per-Anders Fogelström har också ett förflutet som journalist och bokhandelsbiträde. Han arbetade som journalist mellan åren 1943 och 1958 för att först därefter bli författare på heltid. PAFF var en av de författare som efter kriget reste runt i Europa och Kina och skrev ner vad han såg och upplevde. Reseskildringarna hamnade i Folket i Bild där han också var andreredaktör.

Boken *Idyll och explosion* innehåller reportage från Spanien, Finland, Irland, Tjeckoslovakien, England, Kina och Mexiko. Hans skildringar av efterkrigstidens verklighet är livfulla och målade, hör t ex på det här citatet från spanskskildringen:

”Röda blommor glöder som blod mellan kaktusens taggar. Vita små byar klänger sig fast vid bergstup och mellan bergen bevakar Guardia civil de strategiska passen och stoppar bussar och bilar för kontroll. Höken svävar över stora gröna slätter intill de höga bergen. Havet lyser fram och en pastellfärgstavlade målas upp för resenärerna: klarblått hav, skarpgrå sanddynor, vitt skum, gråblå berg i dis”.

Fogelström skildrar också i sina reportage den lilla människans förhållande till de som har makten. Han berättar om den fattigdom och det elände som fanns i början på 50-talet i Europa och Kina.

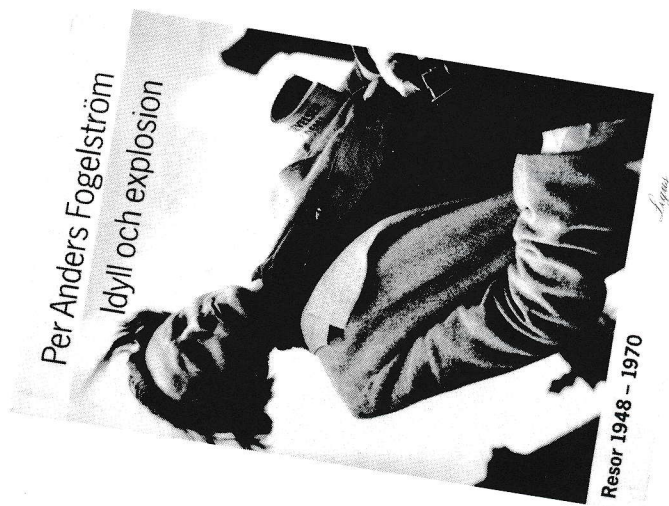
När man läser dessa. reseskildringar, vilka alla publicerades i FiB, förstår man varför den tidningen var så populär på sin tid. På den tiden fanns ingen TV och radioreportagen var sällsynta. FiB-reportagen kunde man mycket väl använda till att lära sig både historia, geografi, religion och samhällskunskap. Ta t ex skildringen av dödens Lidice där han skildrar hur nazisterna arkebuserade männen, förde kvinnorna till kvinnorna till koncentrationsläger och omhändertog barnen samt dessutom satte eld på hela byn, kort sagt hur de försökte utradera Lidice från kartan. Boken

är också pedagogiskt upplagd med ett antal hänvisningsnoter i slutet. Mått huvudintryck av boken är övervägande positivt. Jag tyckte att jag levde med i skildringarna av miljöer och människor. Speciellt skildringen av dåtidens Spanien med fattigdom och elände, militärens makt och den rådsla människorna visar inför francoregimen är utsökt skildrat.

Fogelström skriver om Irland som paradoxernas land — där de gamla frihetsskämparna bannlyser böcker, där man kämpar

par och ömmar för ett språk som knappast någon talar. Där radikala revolutionärer är Francovänner. I dessa artiklar från Irland får man en bakgrund till förhållandet mellan protestanter och katoliker, de stridigheter som pågår än i dag. Dessutom får vi en bakgrund till den gamla regeln som säger att Englands fiender är Irlands vänner. Sammanfattningsvis — *Idyll och explosion* är en bok jag rekommenderar.

Leif Sönderdahl, posttjänsteman i Visby.

Omslagsfoto av Stig Claesson

Per-Anders Fogelström. IDYLL OCH EXPLOSION. RESOR 1948 — 1970. 232 sidor. Legus 1992. Pris: ca 217:- ISBN 91-88192-02-4

Paasikivi rensade i dagböckerna?

Hade det inte varit för Josef Stalin hade Juhani Kalevi Paasikivi, född Hellsten, (=Paasikivi) blivit en tragikomisk figur i Finlands historia: fram till 1918 var han en tsartrogen gammelfinsk ämbetsman och ödesåret 1918 var han som statsminister ansvarig för anknyttningen till Kejsar-Tyskland (med en tysk prins som blivande Konung af Finland). För att rädda Finlands ansikte mot segrarmakterna trädde han därefter tillbaka och borde 1935, vid 65 års ålder, ha pensionerats. Men världsläget undergick förändringar och 1936—39 tillbringade han först som ambassadör i Stockholm, därefter, 1940—41, i Moskva. Under Vinterkriget hade han varit defaitist och förordat eftergifter för Sovjetunionen, men våren 1941 (enl. Stig Jägerskiölds Mannerheimbiografi) hade han svängt och förklarade i ett brev till den tyskvänlige presidenten Ryti att han egentligen alltid varit tyskvänlig...

Efter Sovjetunionens seger 1945 hade världsläget åtnligen kommit därhän att "Paasikivis linje" kom att spela en progressiv roll i Finlands historia. Med Stalins hjälp (som 1948 dämpade de ivriga finska kommunisterna) lyckades Paasikivi under

kalla kriget förhindra att Finland engagerade sig i nya "fortsättningskrig". Tack vare detta räddade den gamle Paasikivi sitt land och folk och har rättmätigt gått till Finlands historia. Detta har dock fört med sig att hans tankar använts för att rättfärdiga undfallenhetslinjer under andra skeden.

Nyligen har Tiden givit ut *Samtal i ond tid. J.K. Paasikivis dagböcker 1941—44*. De ger en fascinerande bild av den gamle politikern svängningar mellan å ena sidan tilltro och förhoppningar på en tysk seger i världskriget, å andra sidan realism och kalkylerande inför utsikterna av en sovjetisk seger.

För historikerna kommer boken att vara en guldgruva, om de också har förmågan att vara källkritiska — dagböcker kan manipuleras. Vi kan nog utgå från att utgivarna inte suddat i dagböckerna för att framställa "Den Gamle" i bättre dager. Men har han suddat själv? För min bedömning var det avgörande att se hur dagböckerna behandlar den dramatiska tvåveckorsperioden 8—22.10 1941.

Den 9 oktober hade Hitlers presschef Otto Dietrich låtit sammankalla alla journalister i Berlin till en herostratiskt ryktbar

presskonferens för att, på Hitlers uppdrag och under mycket pompa och ståt, meddela att de sista spillorna av Röda Armén var inneslutna framför Moskva där de höll på att förintas. Med andra ord: kriget i öster var i praktiken slut.*

Det gick en stöt genom Tyskland; i tyska säkerhetstjänstens rapporter kan vi läsa att tyskarna i gemen var överlyckliga att kriget var över. I Europa, ja i hela världen levde folk i nära en vecka i tron att Hitler-tyskland faktiskt segrat. Två veckor senare stod det klart för alla, enligt tyska säkerhetstjänsten också för tyskarna själva, att kriget långt ifrån var vunnet.

Hur reagerade Juha K. Paasikivi under denna period? Trodde han på Dietrichs

uppgifter? Om så, hur såg han Finlands framtid? Vi lär dock aldrig få veta, ty i föreliggande utgåva av Paasikivis dagböcker finns inga anteckningar om perioden 8—22.10 1941...

Anders Persson

* Senare forskning har avslöjat att Stalin i ett möte i Kreml två dagar tidigare, den 7 oktober, givit order om att via föreberlinambassadören Dekanozov be om fred med tyskarna. Priset skulle vara detsamma som 1918: de baltiska staterna, Vitryssland, Moldavien och delar av Ukraina. Hitler hade avslagit inviten och övermodigt tolkat den som att Sovjetunionen erkänt sig besegrad.

J.K. Paasikivi. SAMTAL I OND TID. Dagböcker 1941—44. Tiden 1992. Pris: ca 272:-
ISBN 91-550-3882-4

Standardverk av Jan-Öjvind

Tack och lov att det finns förlag som ger sig den på att somt ska finnas i bokhandeln. Nu rör det Svenska folksagor, som Jan-Öjvind Swahn och Carlssons ger ut i en fjärde upplaga. Förutom de tretiofyra folksagorna, har Swahn arbetat om och utvidgat inledningen. Sagans genrer går igenom och sagoteorier behandlas. Swahn redogör

även i en kommentar för sagornas historia och till vilken kategori de hör:

Här finns "Prins hatt under jorden", "Jätten och ekorren", "Göingepojken" och andra godbitar ur vår sagoskatt, oavkortade och lämpade att läsa högt eller återberätta. En bok för varje svenskt klassrum.

Bengt Söderhäll

SVENSKA FOLKSAGOR. I urval och med inledning och kommentar av Jan-Öjvind Swahn. 231 s. Carlssons 1992. Pris: ca 200:-.
ISBN 91-7798-558-3

Dikter från Norrland

"Hur vet man om man finns/ när ingen vidrör en?"

Med den frasen inleder den norrländska poetissan Maria Larsson sin nya diktsamling *Honung*. En fråga så rakt på sak i ett västerländskt samhälle där alienationen snarare ökat det sista decenniet. En protest mot det antitaktila, kanske en jämförelse mellan Sverige och Portugal där hon visstats, som snarare bygger murar än rivner.

Hon debuterade 1989 som 20-åring med diktsamlingen *Blå*. En hop naturlyrika och kärleksmåttade dikter som dock föll lite på sin självcentrering. En god hand med språket och en odödlig "hit" i poemet "Vinteröga" gav dock hopp om framtiden. I det poemet berörde hon det som ständigt går igen i hennes gestaltningar — djuren i det vilda och oröda norrländska landskapet.

"Plötsligt ser jag henne./ ser tallarna och vargarna och stelnade älgskallarna./ i hennes mun./ Ingenting kan ta mig ifrån henne./ Hennes hjärta/ är som ätet av en björn./ det syns som stänk i pålsen kring hans käft/ när han stiger ur snön."

Eller färgerna. De blå och vita för det avmätta och stillsamma. Det röda närmast som ett kraftfullt utbrott för att skapa dramatik och djup i tysheten. Så var "Vin-

teröga" och har i denna samling sin mot-svarighet i "Vitt":

"Det vita djuret/ talar vita ord/ ur vitt mun./ Det säger/ att allt är blått./ fast jag ser vitheten. / Att allt är rött/ och jag blöder då."

I hennes kärlekslyrik finns en vital och romantisk sinnlighet, utan drag av pekoralt eller klichéaktig sentimentalitet. En bedrift om något. Hon har också vågat sig på ett mer experimentellt språk som vissar denna samlings framtanda. Inte alltid lyckat. Därav ojämnheter. Men här finns guld som "Att döda ett djur" eller titeldikten "Honung".

"Å visst:/ jag vaknar/ bakom persienner- nas skyddande gråhet/ med munnen halv- ruttnad av igår./ Det tunna ljuset utanför/ är ett rakblad i ögat/ klyver allt/ den här jor- den skuren./ himlen också./ det är inget kvar då./ Tittar ut, lutar mig nära —/ det som varit inuti mig kondenserar på glaset./ Mina händer klibbar./ klibbar fast i fönsterbrådan/ av all denna djävla honung — jag slickar dem./ jag karvar honungen från fingrarna med kniven."

Lars Iselid

Maria Larsson. HONUNG. 43 s. Norstedts 1992. Pris: ca 127:- ISBN 91-1-912371-X

Tyskland sett med skygglappar

Muren föll. Det sovjetiska imperiet föll. Den albanska utmaningen, den föll också den.

"Äntligen har historien stannat!" är det glada budskapet från de liberalaste av liberaler. Den fria marknaden står som segrare från Vancouver till Vladivostok. Till och med i Peking och Hanoi börjar man anse Adam Smith för en större filosof än någonsin Marx. Nu kan allting bara bli till det bättre. Frid på vår jord. Halleluja!

Och EG-palatset i Bryssel är ett fredens och välståndets högborg. Välkomna ska vi alla vara. Och tacksamma skall vi också vara, mot USA som under det ärorika Guldkriget så självuppoftande försvarade de små nationernas och folkens rättigheter mot Saddam Husseins världsherraväldesplaner. Och det är enastående gynnsamt för Europa att Tyskland ändå till sist står så stadigt och tryggt demokratiskt i dess mitt. Från tysk jord skall allt framgent fred utgå! Ack, du nya sköna Världsoordning. Så vacker. Så förljugen. Så skrämmande.

Ja, i dessa de fria marknadskrafternas

tidevarv, de nyliberala skönmålningarnas tid, letar man med ljus och lykta efter kritiska kommentarer till världshändelsernas utveckling.

Jag trodde mig funnit en sådan när jag fick Uno Westerlunds nyligen utkomna bok *Tyskland mitt i Europa* (Carlssons förlag) i min hand. Uno Westerlund, historiker och sedan 1988 arbetsmarknadsråd vid svenska ambassaden i Bonn, förklarar sina intentioner i förordet:

"Den som vill ha ett ord med i laget när det europeiska huset byggs kommer aldrig förbi Tyskland, helt enkelt därför att Tyskland är det viktigaste landet i Europa. Och dess betydelse förstärks snabbt genom att landets politiska och sociala traditioner och institutioner i stor utsträckning är modell för de tidigare kommunistiska planekonomierna på Europas östra och sydöstra flänk. Därför har jag lagt vikt vid att förklara hur dessa traditioner och institutioner fungerar."

Men Uno Westerlund berättar i stort sett inte mer än vad man kan läsa på DN:s

ledarsida. Boken är tråkig och seg som en diplomatrapport. Den är förvisso sprängfylld av fakta och detaljer om Tyskland under de gångna 50 åren. Men genom detta faktabombardemang går författarens ambition att förklara om intet. Läsningen blir som att simma i gröt. De historiska tillbakablickarna är ytliga och bidrar knappast till en förståelse av dagens Stortyskland.

Det hade varit bättre om Uno Westerlund i stället valt att skriva ett uppslagsverk över Tyskland. I en sådan bok skulle experten Westerlund bättre kommit till sin rätt.

Westerlund manar till lugn: Var inte oroliga, det nya Stortyskland står på en fast demokratisk grund. Risken för framtida chauvinism eller revanschism existerar inte. Den tyska hunden biter aldrig mera.

Ösökt kommer man att tänka på förbundskansler Kohls utspel om att Polen-gränsen inte var fastlagd för gott. Förvisso tog Kohl bara några dagar senare tillbaka detta, naturligtvis på grund av omvärldens reaktioner. Men Uno Westerlund ser ingen anledning till vidare oro. Enligt honom var det bara frågan om ett taktiskt drag av förbundskanslern för att hålla grupper till höger om CDU på matan. Som om sådana taktiska avväganden skulle verka lugnande!?

Fördragets legitimitet är ju också ytterst vad fallet Ossetzky handlar om.

Att Tyskland valde att hålla låg profil under kriget vid Persiska viken tolkas som bevis på pacifistisk vilja. Att det finns intressemötsättningar mellan USA och det nya Europa sägs det ingenting om.

Att det pågår kapplöpning mellan USA och Tyskland i uppköpet av Östeuropas industrier nämner Westerlund inte heller. De stora investeringarna och de givmilda krediterna ses *enbart* som utslag av god vilja och ett helt annat ansvarskännande för Europa än tidigare.

På en viktig punkt visar dock Uno Westerlund lite större skepsis; utvecklingen i de östra delstaterna. Här ser han med oro en hotande utveckling mot ett tyskt Skottland eller ett Syditalien. Öst-tyskarna känner sig också lurade. Kohl lovade dem att ingen skulle få det sämre. Vi vet alla hur det blev med det. Utvecklingen har lett till en växande känsla av underlägsenhet gentemot "wessis" (väst-tyskarna). "Besserwessis" har blivit ett allmänt begrepp på de rika och hjälpande kusinerna från väster. Uno Westerlund varnar för att det finns stora förutsättningar för en extremistisk utveckling i öst.

Kommer Tyskland att gå sin egen väg eller ta ledningen för ett förenat Europa? Att Europa snart marscherar igen — på ett eller annat sätt — torde det dessvärre inte råda något tvivel om.

Anders Axelsson.

Uno Westerlund. *TYSKLAND MITT I EUROPA*. 351 s. Carlssons 1992. Pris: ca 270:- ISBN 91-7798-517-6

Kompromisslöst om Tyskland

Daidalos fall? Det var ju Ikaros som föll, som inte kunde hålla sig från att flyga allt högre. Han flög så högt att bivet som höll vingpennorna smälte och han störtade ned i det hav som sedan benämndes det Ikariska. Daidalos flög vidare, denne praktiske man som uppfann vadhelst behövdes. Dygder ägde Daidalos många, men försynen — eller var det ödet? — såg till att odygder inte heller saknades.

När Tyskland blivit ett och Wolf Biermann ser sitt nygamla land, plockar han fram den konstfärdige Daidalos. Med honom vill han jämföra sig själv, sina vänner och vår tids statsmän. I en rad essäer rannsakas Biermanns sina egna och andras handlingar både före och efter Tysklands enande. Det förhatliga Stasi beskriver han med vrede och kunnande, men även de rikare bröderna från västra Tyskland får sina fiskar varna.

Det är en smärtsam uppgörelse Biermann inleder, som ingalunda fritar någon från ansvar; varken de politiska ledarna eller folket. Den dogmatiska DDR-ideologien ligger på soffhögen. Med den nåddes aldrig

det ikariska paradiset, men något sådant finns inte heller i de löften förbundskanslern Kohl ger. Tusenårsriket, Schlaffenland, det ikariska paradiset — UTOPIA — finns inte.

Den formella demokratin råder idag i hela Tyskland. Biermann predikar ingalunda någon mild kompromissidé, utan menar att historien och samtiden måste debatteras, varbödelerna klämmas ur, och i det arbetet krävs den sorts uppfinningsrikedom som Daidalos besatt. Men även Daidalos händer var blodiga; han var den som uppfann och konstruerade de vingar sonen Ikaros inte klarade av att handskas med.

På ett ställe i boken skriver Biermann att han försonas med livet genom att vilja förändra det, något som får mig att minnas:

Det måste ha varit någon gång i mitten av 70-talet. Uppsala universitets aula var proppfull med folk. På scenen två män, en med gitarr och mustascher, den andre saknade bägge dessa attribut.

Han med gitarren var Wolf Biermann. Han sjöng, pratade mellan visorna, de ro-

Att bryta tabu

liga, satiriska, elaka och sköna.

Den andre översättte till svenska allt Biermann sa — och det fick han göra ostört i en kvart eller så. I en paus reser sig då en kvinna, säkert mycket beläst och kunnig i det tyska språket, och säger att översättningen inte är nödvändig.

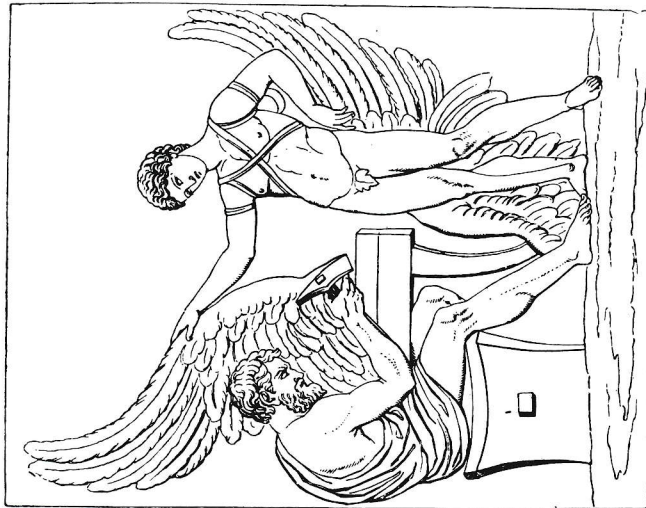
Biermann fattar då eld. Han reser sig upp från stolen med ett ryck, hållande gitarrhalsen i ett hårt knogvinnande grepp, går fram till scenkanten och spottar ut dessa ord: — Om det finns en person här inne som inte förstår tyska, så

behövs översättningen!

Den applåd som följde måste ha fått den anrika byggnaden att skälva. En som skakande satte sig, högröd i synen, var den kunniga kvinnan.

Försonas med livet genom att vilja förändra det, det var så Biermann skrev. Kanman skrev. Kanman rymmer den lilla berättelsen härövan en termometer på den biermannska förändringsviljan, sådan den framstår på skiva, scen och i bokform.

Bengt Söderhäll

Daidalos och Ikaros

Wolf Biermann. DAIDALOS FALL. Övers. och förord av Per Landin. 175 s. Norstedts 1992. Pris: ca 187:-. ISBN 91-1-919291-6

1897, när Joseph Conrad skrev den antikoniala romanen *Mörkrets Hjärta*, hade The Empire nått sin största utbredning; från Canada över Afrika och Indien till Australien, Hongkong och Shanghai. Kinas delning tycktes bara vara en tidsfråga. Solen gick aldrig ned över Imperiet. Hennes Majestäts flotta behärskade haven och de lägre raserna trängdes undan av Civilisationens kulor och granater. Underkastelse eller Döden!

Just då och där, när den europeiska civilisationen hade rasism och folk mord som självklara, närmast underförstådda förutsättningar för sin expansion vid 1800-talets slut, tar Sven Lindqvist sin utgångspunkt för boken *Utrota varenda jävel* (Bonniers).

Lindqvists bok är inget mer och inget mindre än en folk mordens idéhistoria. På 250 sidor visar han att rasistiska herrefolksidéer är en lika självklar del av det europeiska kulturarvet som t.ex. den privilegierade egendomsrätten och Franska revolutionens paroller Frihet, Jämlikhet, Broderskap. Boken är i långa stycken en europeisk motsvarighet till Noam Chomskys be-

skrivning av USA-imperialismen i böcker som *Detering democracy* (Att avstyra demokrati) och *Manufacturing consent* (Att tillverka samtycke).

Dessutom påpekar han folk mordens ekonomiska rationalitet. Från och med Columbus' landstigning 1492 ackumulerade det relativt efterblivna Europa — till priset av sönderslagna samhällen, deformationer av kulturer och tiotals miljoner döda i Amerika och Afrika, Asien och Oceanien — det kapital som skulle omvandla vår kontinent till en historiskt ny samhällsform: Kapitalismen. Lindqvists slutsats är att folk mordet, såväl som föreställningen om deras nödvändighet (eller åtminstone oundviklighet), sedan 500 år är en del av den europeiska normaliteten.

Därmed bryter Sven Lindqvist ett antal tabun:

För det första den eurocentriska föreställningen om att varje ekonomisk, social och politisk utveckling utanför Europa med nödvändighet måste bli en blåkopie av den europeiska kapitalismens utveckling.

Därför följer, för det andra, att han bryter

med föreställningen om de icke-europeiska kulturen och samhällenas självklara underlägsenhet.

För det tredje bryter Lindqvist det tabubelagda förhållandet av rasism och folk-mord som centrala delar i den europeiska civilisationsteori respektive praktik, från den spansk-portugisiska folkutrotningen i Syd- och Mellanamerika på 1500-talet till dagens lönsamma Världsbanksvindlar som inte tillåter Tredje världens jordbruksbefolkningar att vara självförsörjande. (350.000 döda barn/vecka pga påtvingad odling av exportgrödor, monokultur, jordförstöring och vattenbrist. Och så vidare.)

I och med att Lindqvist påvisar de europeiska folkordens normaliserade bryter han ett fjärde tabu — att Tredje Rikets folk-mord på judarna vore historiskt unikt. Trots de ursinniga angreppen från bl.a. Per Ahlmark (Historieförfalskare! Smygantisemit!) kvarstår faktum: det tyska folk-mordet i Europa vilade på en fast grund av väl ingrodd Lebensraums-ideologi från sekelskiftet, i sin tur en del av den större europeiska herrefolksideologin. Den hitlerska folkutrotningen avvek från andra fall på tre sätt: den ägde rum i Europa, var riktad mot vita (judar, zigenare och slaver) och den var — delvis! — industriellt organiserad. Vilket inte ändrar grundfrågan, nämligen att det tyska folk-mordet är inget mer och inget mindre än en del av Europas blodiga imperietradition.

För det femte gör Lindqvist de pågående och kommande ekologiska, kulturella, sociala, ekonomiska och fysiska folk-morden

synliga i ett läge när Tredje världen sjunkit under synranden, försvunnit ur Europas medvetande, utom som leverantör av billiga råvaror, dito arbetskraft och pittoreska turistmål. EG/EU, USA och Japan fortsätter, datoriserat, nyliberalt och lönsamt i de gamla imperiernas blodiga fotspår. Sannerligen, han bryter tabus tystnad vid rätt tillfälle!

Sven Lindqvist har i vrede och vämjelse över vår skändliga samtid skrivit en nödvändig, absolut oundgänglig bok, mot råddande vind. Han tvingar en europeisk läsare ställa frågan: Vilket är mitt ansvar? Läs boken, använd verktyget!

Hans M. Gabrielsson

Sven Lindqvist. UTRÖTA VARENDA JÄVEL. Bonniers 1992. Pris: ca 217:-
ISBN 91-0-055446-4.

Hemkomst

Vad skulle det finnas att säga om Homeros som inte redan är sagt? Den förste och störste har knådat, jästs, styckats och gräddats i oändlighet. Men har man smakat av det goda brödet? Forskningen om Homeros är kolossal. Litteratur som lockar till så många avhandlingar kanske avskräcker från vanlig läsning. Delblanc säger det inte med de orden men andeningen är att det har skrivits för mycket och lästs för lite.

Vägen till Homeros via Delblanc i hans *Homerisk hemkomst* är en spännande och angenäm resa. I lärda men friskt oakademiska essäer lockar han till en läsning av Iliaden och Odysseen som kan bli högst personlig. Genom att punktera den uppblåsta delen av Homeros-forskningen, skickligt och med få ord, och inta en folklig hållning till texterna, lyckas Delblanc att ge Homeros en lycklig hemresa.

Homeros och hans texter blir hos Delblanc till en helhet i vad som måste betraktas som en hyllning från en diktare till en annan. Delblanc är unitarier, han tror att Homeros är den ende författaren till båda texterna. Delblancs "estetiska evidens-känsla" säger att Homeros storhet som diktare och underhållare är ett bevis för hans existens. Likaså fryser han åt dem som betraktar litteraturens utveckling på

samma sätt som teknikens utveckling och därmed måste se Homeros som primitiv. Den förste skulle befinna sig långt nere på stegen och därefter en succession av allt bättre diktare. Nonsens, litterära begåvningar kan finnas varsohelst i tiden och i rummet, hävdar Delblanc. Dessutom talar antiken alltid om *en* Homeros.

I diskussionen om Iliaden utkristalliserar sig en stor fråga, den om den fria viljan. Delblanc belyser Ödets roll. Ingenting, inte ens Zeus, tycks kunna stå ödet emot. Akilles vet vad han har att vänta sig och undviker därmed slagfältet i det längsta, hans döds-skräck håller honom kvar i tältet, enligt Delblanc. Men han tvingas till sist ut för att åtminstone rädda sin ära, och hans öde beseglas.

Är det nu så att Akilles var tvungen att handla på ett visst, förutbestämt sätt? Vi föreställer oss gärna att ödet innebär total frånvaro av den fria viljan. Men ödet talade ju bara om hur han skulle dö, inget om vägen dit. Akilles har inte ödet i sin hand men han har möjlighet att välja att handla på det bästa sättet, vilket han inte gör. Enligt Sartre är även det ett val. Akilles ödestro var honom övermäktig. I sin strävan att fly undan slog ödet honom med en större kraft, likt en fjäder som späns här-

dare ju längre den dras ut.

Men om inte ens gudarna kan styra ödet, hur skulle då Akilles kunna? Det kan han inte, därför att ödets vilja är skriven av Homeros som är den enda allsmäktiga guden i de båda eperna. Guden Homeros bestämmer Akilles öde och skapar så ett

stort drama för sin publik, såväl samtida som nutida.

Det sista är ju spekulation, förstås. Men det är just den sortens spekulation som jag inte kan låta bli att ägna mig åt vid läsandet av *Homerisk hemkomst*.

Nikiforos Papasikas

Sven Delblanc. HOMERISK HEMKOMST. Två essäer om Iliaden och Odysséen. 148 s. Bonnier 1992. Pris: ca 252:-
ISBN 91-34-51209-9

Resereportaget som hantverk

Att det idag ges ut en ambitiös idé- och handbok om att skriva resereportage, är ett tecken på att intresset för genren ökar i Sverige. Enligt Hansén och Thor har en sådan trend varit synlig i flera år. Det är bara att hoppas att de har rätt.

Att de själva har stort intresse och lång erfarenhet av att läsa och skriva resereportage, är tydligt. Till det absolut bästa i deras bok hör de rent praktiska råden och resonemangen, väl förankrade i läsexempel och konkreta, självupplevda problem. Tyvärr är sådana avsnitt utspädda med ganska ointressanta tankar kring reseskrivandets mindre praktiska sidor. Inte så sällan stöter man rentav på riktiga plattityder:

"Många resereportage idag ger en krävande ton av att 'det och det måste ses,

göras, upplevas'. Vi ser hellre en lockande hållning där reportern lustfyllt med kunskap och kärlek till sitt ämne, men utan pekpinnar, visar sina läsare vägen."

Att läsaren på detta sätt oavsiktligt mistroendeförklaras, gör delar av texten helt enkelt tråkiga att läsa.

Ett lyckat grepp är däremot att spränga in författarintervjuer mellan bokens övriga kapitel. Per Wästberg, Kristian Petri och Anders Mathlein är några som utfrågas — sammanlagt innehåller boken tolv intressanta och utförliga samtal kring resereportagens problem.

Till sist ska nämnas litteraturförteckningarna, som är de bästa jag har sett i den här typen av populär facklitteratur.

Martin Gustafsson

Stig Hansén & Clas Thor. ATT RESA OCH SKRIVA. 272 s. Ordfront 1992. Pris: ca 227:-
ISBN 91-7324-408-2

Baltikums historia

Det här är en bok som är mycket välkommen i en tid då gamla länkar återknyts, efter de senaste årens omvälvningar. Den motsvarar också mycket väl sin titel. Ämnet är mycket omfattande och delas med rätta mellan sex specialister.

Huvudvikten läggs på Baltikums historia, som tar upp två tredjedelar av utrymmet och indelas i sex huvudmoment: forntiden, medeltiden, början på de moderna tiderna, det nationella uppvaknandet, självständigheten, från Ribbentrop till Gorbatsjov. Den förs fram till slutet av 1991 — mycket mer var knappast möjligt. Framställningen är mycket pedagogisk, ingenting viktigt glöms bort: vi får inte bara politisk och militär historia, utan även en del uppgifter om det sociala och ekonomiska tillståndet. Den normalbildade läsaren kommer att upptäcka en hel del: som t.ex. att det litauiska storfurstendömet vid slutet av 1400-talet sträckte sig ända till Svarta havet! Liksom han kommer att inse hur Baltikum genom åren slitits mellan öst och väst: ryskt/tyiskt, så har dilemmat alltid lytt (se: kundärt fanns också en viss dragning åt söder — Polen — och norr — Finland; det svenska arvet, däremot, förefaller numera ganska klen). Bara under den kortvariga

"entente-tiden" (1934–39) har Baltikum kunnat vara "sig självt". Men idén kanske återupplivas i en snar framtid, och då kan Norden i sin helhet ha något att ge sina "kusiner".

Kulturen (dvs språk, litteratur och konst) får trängas på knappt 50 sidor. Inte kan man bli mätt på så lite, även om framställningen är skickligt gjord och utgår från "den språkliga förbistringen". På så sätt känner man ännu tydligare behovet av en hel volym om ämnet. En omfattande bibliografi kompletterar boken — men språkkunnig måste man vara för att ha nytta av den! En bra idé var också att låta en trespråkig geografisk namnlista (lokalspråk, tyska och svenska) avsluta boken.

Det enda man kan klandra den för — utöver dess alltför korta omfång — är alltså kartornas fåtalighet och skissartade karaktär. Men för den som vill veta mer om den nyss avslutade perioden, har den aktuella svenska skönlitteraturen mycket att ge: läs Marja Talgres *Leo, ett estriskt öde* (Bonniers, 1990) och Mats Miljands *Landstigning* (Legenda, 1990), två utmärkta stycken "levande historia".

Philippe Bouquet

Mauno Jokipii m fl. Baltisk kultur och historia. 188 sidor. 3 kartor. Översättning från finskan: Thomas Öhrn. Bonnier Alba 1992. Pris ca 210:-
ISBN 91-34-51207-1

Ahlin lyfter fram trettioåtlets antinazism

Det är en dyster och gråkall vinter i Stockholm. Året är 1937. På en målarskola på Östermalm möts två unga konstnärer. Den ena, Ivo Olin, är en fattig gräselev inflyttad från en småstad norrut, en vild proletär begåvning, en man fylld av mörk ångest och rå drift och med en krampaktig hunger efter både livet och döden. Den andra, Siri Branzell, är en berest förmögen sysslolös några år äldre kvinna, en passiv iakttagande begåvning, präglad av pryd inåtvändhet och överklassvanor, men med en slumrande kritisk insikt. Hon har nyss rest i inbördeskrigets Spanien. Mellan dem sker ett erotiskt växelspel, en maktkamp som utvecklar sig mot ett olycksbådande dramatiskt slut. Vilda rå krafter möts mot subtila mekanismer, vad som i ena minuten kan vara styrka är i nästa minut en svaghet.

Skildringen av Stockholm målas fram, trakterna från Östermalmstorg till Centralen, Riddarholmen till Odengatan. I dialoger, berättelser och citat väver Lars Ahlin in en fortlöpande diskussion om konsten och livet, måleri, musik, erotik, psykologi, religion och politik — ställningstagande och filosofiska avgörande. När jag i tonåren mer omedvetet läste *Tåbb med manifestet, Min död är min, Fromma mord, Kanelbiten, Natt i marknadstället, Bark och löv* och *Gilla gång* plågades jag av de

filosofiska "harangerna" utan att riktigt förstå deras sammanhang med händelserna. Mina starkaste minnen från Lars Ahlins tidigare böcker är istället intensiva ögonblicksbilder av miljöer, känslouttryck och stämningsslägen. Nu ser jag romanen som en medveten helhet, där författarens uttag framträder som knutar i varpen.

Jag känner väl till miljön i Lars Ahlins nya roman *Det florentinska vildsvinet*; konstskolan i Stockholm, Tekniska skolan och Mejian. Jag känner igen temat, mötet mellan de framflyttade vulgära och de råa begåvningarna från landsorten och de inåtvända vaka överklasslevnerna från Stockholm. Konstnärer från 30-talet har varit mina lärare och inspiratörer. De har berättat om svälten i ateljékyffena, kölden och de slitna kläderna, bristen och missmodet, den obönhörliga drivkraften. Trettio år senare gick jag själv på Konstfackskolan, och i ateljéerna på David Bagares gata hörde vi de äldre konstnärerna berättat. Diskussionerna från Mejian var de samma, kravet på den personliga ärligheten, det stora kriget som mullrade i fjärran land, för oss Vietnam.

Det florentinska vildsvinet är ingen enkel roman, den är tragiskt mörk men lärorik. I

bakgrunden växer Hitlers skugga. Den skapade fria begåvningen befinner sig i ett hatfullt, hopplöst svårt underläge gentemot övermakten, och Lars Ahlin lämnar inga genvägar, inga enkla utvägar. Målarbegåvningen Ivo Olin känner instinktivt vulgära motvilja mot skolor, han försöker frigöra sig från sin mecenat och sponsor museimannen Max Vålgörens som ordnat hans elevplats. I Stockholm är han vilsen, han jagar horor och en befrielse för sin starka sexdrift. Genom viril slughet planerar han att utnyttja överklassflickan Siri Branzell på målarskolan, med hennes pengar ska han få en fri ateljé och ett fritt skapande. Här vänder berättelsen i en kort gemensam frihet. Hon blir förälskad, växer av hans sexualitet till ett nytt liv. De lämnar båda målarskolan och han får sin ateljé på David Bagares gata, men han ger inget löfte om kärlek, han vill vara helt fri. Han är händelsernas katalysator, men han känner inte sina svaga punkter inför överklassens manipulatoriska styrka. Hon skapar nu genom honom, hon målar inte själv. De samarbetar med musiken till Pelléas och Mélisande och hans utveckling skenar: "Jag är ett sårat vildsvin". Sedan söker han till Mejian med sina tidigare arbeten, han miss-

tror dem han gjort under hennes inflytande. När han antas på Mejian är han bruten, det finns ingen utväg kvar.

Genom romanen löper spår av hoppfullhet. Skildringen av hur Ivo finner sin "estetiska ort", hans första ateljé i ladan på landet, ställningstagandet mellan impressionismen och realismen. Hans hängivenhet inför konsten är ingen moralism, "Ingen blir en bättre människa av att älska konst, bara annorlunda..." Hoppfullheten ligger också i Siris uppvaknande och förhållandet till barndomsvännen Mikael, som tar konsekvent ställning mot Hitler. I Siris mun lägger Lars Ahlin kritiken mot kravlös- hetens medlöpare: "Men var finns numera personlighetens allvar? En ny mutation måste inträffa och en kraftfull tidsålder bryta in så att en av labyrintens murar krossas för att ge världen, som är människornas värld, nya humanare labyrinter." Lars Ahlins roman är en realistisk och viktig bok i dagens debatt, den är allmän- giltig och angelägen. Genom att lyfta fram den växande antinazismen bland konstnärerna på trettioåttio, stärker Lars Ahlin kritiken mot Sveriges kravlösa anpassning till vår tids Fästning Europa, EG.

Anne Lidén

Lars Ahlin. *DET FLORENTINSKA VILDSVINET*. 300 s. Bonniers 1991. Pris: ca 262:- ISBN 91-0-055257-7.

Om kvinnligt skapande

Nannerl Mozart känner vi från musikhistorien som Wolfgang Amadeus' syster, driven pianist som tillsammans med sin fyra år yngre bror vid 1760-talets mitt slog Europas furstehov med häpnad. Men vad hände sedan med detta allomvitnat rikt begåvade flickebarn? Hur kom hennes liv att gestalta sig efter "underbarns"-epoken?

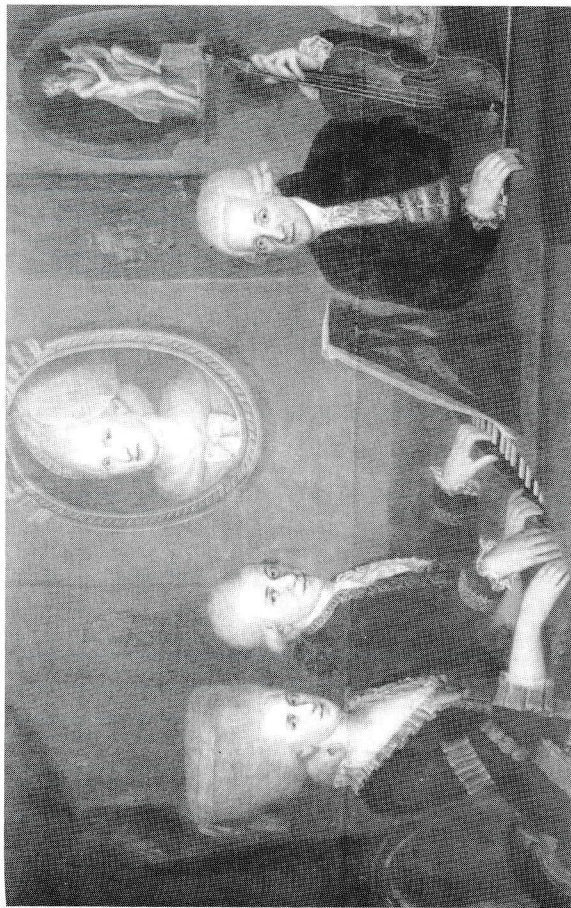
Dessa och många andra frågor behandlas i den biografi Eva Rieger (tysk musikhistoriker verksam i Hildesheim) skrivit och som nu — när Mozart-året är till ända och världen firat orgier i Köchel-exercis — påpassligt översatts till svenska. Och jag vill genast påpeka att denna bok inte är en angelägenhet enbart för musikvänner. Nej, biografien över Nannerl Mozart är också ett porträtt, ett kritiskt sådant, av 1700- och 1800-talets patriarkala samhälle, en beskrivning av kvinnans villkor, av könsskillnader och hinder som begränsade eller rentav omöjliggjorde kvinnors konstskapande och konstutövande.

Om nämligen musikalitet *inte* är en mystisk gudagåva som vissa slumpmässigt utvalda genier fått med sig i bagaget från

födelsen utan en förmåga som finns latent hos *alla* människor och som kan utvecklas under därför gynnsamma betingelser — och så menar jag, med stöd både av vetenskapliga fakta och egna praktiska rön, att det förhåller sig — då finns all anledning i världen att ställa frågan: Varför blev Wolfgang Amadeus en av tidernas allra största kompositörer medan hans syster Nannerl efter de lysande "underbarns"-åren i stället gled in i tystnad och relativ överksamhet? Jag menar: båda växte ju upp under samma Salzburg-tak, fostrades musikaliskt av samme högt kompetente fader och uppvissade båda som barn samma osedvanliga fallenhet för musik. Varför gav då samma utgångsläge så olikartade utfall?

Detta är den fråga Eva Rieger föresatt sig att besvara. Och följer man hennes framställning, hennes skildring av Nannerls levnadslopp, finner man snart att det skenbart likartade utgångsläget för syskonen Mozart i själva verket uppvisade stora olikheter.

Vid en tid då ingen allmän skolplikt fanns undervisade pappa Leopold själv sina

Familjen Mozart. Ojemåning utförd i Salzburg 1780—81 av Johann Nepomuk della Croce. Nannerl och Wolfgang vid klaveret. På väggen en bild av modern, som dog 1778. Fadern Leopold visar konstnären och oss vilket instrument han bäst behärskade.

barn i hemmet. Han var förhållandevis modern och upplyst, ansåg att även flickor behövde ett visst mått av kunskaper med sig ut i livet men hade ändå *andra* — och *lägre* — ambitioner för Nannerls del. Hon skolades så att säga mer i hushållsgörömlän i främmande språk och fick pianoundervisning först från sju års ålder (fiolspel var det aldrig tal om i hennes fall). Trots denna "försening" (Wolfgang var ju redan vid fyra års ålder hemmastadd vid tangenterna) utvecklade Nannerl sitt klavarspel till stor virtuositet, demonstrerade en enastående förmåga att spela direkt från bladet, att göra variationer och generalbasackompanjemang. Men hennes talang var mer *reproduktiv* än produktiv, mer inriktad på att tolka *andras* verk än att skapa egna. Tro-

ligen var hennes begåvning lika stor som broderns men den vreds åt ett annat håll. Pappa Leopold gav sin dotter bara så mycket insikter i komposition och satsbyggnad som krävdes för att bli en god pianist. Hon uppmuntrades aldrig till självständigt komponerande. Tanken på pianistbanan som yrke var dessutom bara en sista reservutgång, ett slags livförsäkring, för det fall att fadern skulle avlida innan han hunnit gifta bort sin annars ekonomiskt strandsatta dotter.

Det fanns i och för sig vid denna tid ett litet antal kvinnor som hade musiken som födkrok men deras ställning var ytterst osäker. Eftersom kvinnor inte kunde bli orkesterledare hade de mycket svårt att slå sig fram som tonsättare (dessa syslor hörde

nämligen oftast samman). Som sångerskor tolererades de men ansågs genom sitt fria liv lättfärdiga och osedliga, blev socialt utstötta och drevs att som älskarinnor söka beskydd av rika män. Även i fråga om instrument fanns klara begränsningar. Kvinnortilläts yrkesmässigt traktera piano, harpa, glasharmonika och — möjligen — fiol. Men ett instrument som orgel var fullständigt otänkbart, eftersom det förutsätter fria benrörelser. För att nu inte tala om cello och den bredbenthet den kräver!

Om Nannerl Mozart hade gått sina egna vägar och försökt slå sig fram som yrkespianist skulle det för hennes del ha inneburit en kraftig social deklassering och ett synnerligen otryggt liv. Kanske hyste hon ibland ändå sådana drömmar. Men hon förverkligade dem aldrig. I stället stannade hon kvar i hemmet, hjälpte modern i hushållet, gav pianolektioner för att dryga ut familjens kassa — alltmedan hon dygdigt inväntade sin tillkommande. Äktenskapet var nämligen det huvudmål fadern hade satt upp för sin dotter, musiken bara en nödfallsvägg ifall alla andra ekonomiska skyddsnet skulle brista.

Nannerl revolterade heller aldrig mot sin tids värderingar. Underkastelse var, skriver Eva Rieger, hennes livsmaxim. "Frivilligt" bejakade hon patriarkatets påbud: avstod från den man hon älskade, ingick i stället — som fadern ville — ett mer ekonomiskt och socialt tryggt resonemangs-äktenskap, ägnade sig åt hus och hem (vilket innefattade fem styvbarn, mannen var

nämligen änking, och så småningom också två egna barn) och skrinlade alla eventuella planer på egen professionell karriär.

Nannerl Mozart skulle — om hon varit pojke — säkert ha blivit en lika stor musiker och tonsättare som sin bror. Nu hade hon oturen att födas som flicka, präglades ända från början av de helt annorlunda förväntningar som ställdes på kvinnokönet. Hela sitt liv levde hon i mannens skugga: först som lydig dotter till sin far, sedan som hustru underställd sin man och efter dennes död, slutligen, som lojal och tjänande syster vilken tog till livsuppgift att bringa den döde broderns verk ut till offentligheten.

Aldrig (utom, möjligen, under den lyckliga tiden före puberteten) kunde hon sätta sitt eget musicerande i centrum. Hon blev, som Eva Rieger formulerar det, "ett offer för könsbilder som socialt, ideologiskt och psykologiskt binder kvinnan vid mannen, kulturproducenten", ett offer för sin tid och sitt samhälle.

Biografin över Nannerl Mozart är en bok som belyser det kvinnliga skapandets svårigheter också i vår tid. Utvecklingen har naturligtvis i många avseenden gått framåt. Kvinnor får numera skriva med benen och spela både orgel och cello. Men mycket av patriarkatets föreställningar lever ändå kvar som hämmande tvångströja. Genom sin skildring av ett kvinnligt konstnärssöde i en svunnen tid hjälper oss Eva Rieger att se de "osynliga barriärerna" i vårt eget samhälle.

Margareta Zetterström

Eva Rieger. NANNERL MOZART. Ett kvinnligt konstnärsliv på 1700-talet. Övers. Eva Liljegen. 298 s. Norstedts 1992. Pris: ca 252:- ISBN 91-1-919432-3

Iberisk historia

Det är stor fiesta i Spanien i år. Världsställningen i Sevilla invigdes den 20 april och avslutades den 12 oktober, samma dag som Kristoffer Kolumbus för 500 år sedan siktade San Salvador och den för Europa nya kontinenten Amerika. De olympiska spelen började den 24 juli i Barcelona. Samtidigt marscherar Spanien med stora steg in i den europeiska gemenskapen.

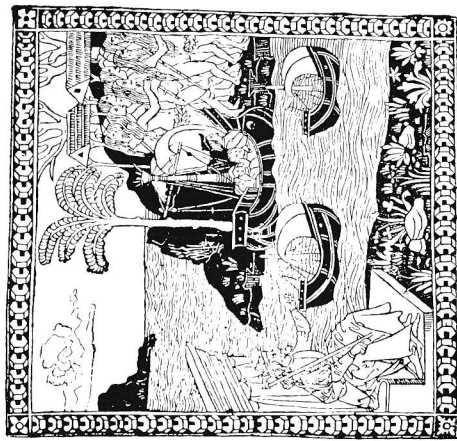
Kort sagt, Spanien är inne. Även Herman Lindqvist har låtit sig ryckas med och publicerar *Historien om Spanien*. Och visst är Spaniens historia ett intressant ämne.

Man säger om Spaniens historia att den ser ut som ett upp och nervänt V. Under Herman Lindqvists ledning får vi följa med Spanien eller rättare den Iberiska halvön genom 600 år av romerskt herravälde följt av 700 års muslimsk dominans. Den avslutas för 500 år sedan i och med att Ferdinand av Aragonien och Isabella av Kastilien gifter sig år 1469. År 1479 då Ferdinand och Isabella blev regenter i sina respektive länder brukar räknas som det moderna Spaniens födelseår, eftersom det från och med nu blir slut på krigen mellan

de små kristna furstendömena. För första gången styrs nu större delen av Spaniens yta av samma familj. 1492 faller morenas sista starka fäste på den Iberiska halvön, Granada.

Italianaren Kristoffer Kolumbus fann européernas väg till Amerika samma år 1492, finansierad av kungaparet Ferdinand och Isabella. Med tre fartyg Santa Maria, Pinta och La Niña (namnen på skeppen nämner inte Lindqvist, men det är närmast en obligatorisk kunskap hos den spanskspråkiga befolkningen i världen) och 90 man i besättningen och 30 passagerare gav han sig iväg från den lilla obetydliga hamnstaden Palos som ligger utanför Huelva i södra Andalusien. Både Sevilla och Cádiz hamnar var blockerade av fartyg som skulle fraktat landsförvisade judar från Spanien till Nordafrika. Kolumbus upptäckte bi-drog till det mäktiga spanska kungadömet på 1500- och 1600-talen med många spanska kolonier världen över som fick lämna ifrån sig både ädla metaller och slavar. Sedan börjar Spanien som världsmakt långsamt falla sönder genom bl. a.

svaga regenter och utdrivningen av morema som ofta var skickliga småhandverkare och därmed stod för en viktig del av näringslivet. De improduktiva grupperna som präster, soldater, ämbetsmän och munkar kom att utgöra en alltför stor andel av befolkningen. Herman Lindqvist deklarerar i förordet till boken

att han relaterar Spaniens historia utifrån sina personliga perspektiv. Han har tagit fasta på för honom intressanta beröringspunkter mellan Skandinavien och Spanien. Erövrade västgoterna verkligen Spanien? Historikerna menar att de aldrig någonsin var mer än ca 200 000 i Spanien och att de utgjorde

Columbus landstigning.

Träsnitt från Florens 1493.

terna bara Norden eller härstammade de härifrån? Allmog; i slutet av 500-talet blev romersk katolska läran för första gången statsreligion. Nästa gång, 20 sidor senare möter vi vikingarna i Andalusien; deras härjningståg medförde att muselmanerna förstärkte och byggde ut den inre hamnstaden Sevillas stadsmur till skydd mot vikingarnas härjningar och man började bygga upp den första egna flottan. Mellan sjöslagen användes flottan för handel och fredliga handelskontakter inleddes också med nordborna. Det anses att vid den här tiden började andaluserna att p.g.a dessa kontakter att tillverka och äta ost. Mig

personligen har ostarna gått spårlost förbi som spansk specialité.

Lindqvist vandrar vidare i Nordens historia över den heliga Birgitta, Johan den tredje och hans tankar att med hjälp av Spanien ta över kontrollen över Östersjön. Danmark skulle erövras och danskarna skeppas över till

Amerika. Samt när spanjorerna hjälpte drottning Kristina att bli katolik och furstinna i Rom. Förbindelserna fortsatte där efter att vara mycket goda mellan Sverige och Spanien, så goda att Spanien lovade att betala stora subsidier till Sverige om svenskarna anslöt sig till Trippelalliansen mot Frankrike. Den blev totalt 480 000 riksdaler i spansk U-hjälp till Sverige. Cádiz blev på 1700-talet den viktigaste staden för Sverige i Spanien i ostindiefararnas tid. Här bytte de svenska Kinafararna svenskt järn, tjära och trävaror mot spanska silverpiastrar, vilket var den enda valutan kinserna godkände. Det öppnades ett svenskt konsulat i Cádiz och skalden Bellmans farbror Jacob Bellman blev konsul. I början av 1800-talet nämndes general Bernadotte av Napoleon som en ny möjlig kung i Spanien innan Napoleon till slut ändå valde sin storebror för det uppdraget.

Nästa gång vi möter svenskar i Lindqvists bok är i inbördeskriget 1935 till 1939 där 500 svenska frivilliga kämpade på den

demokratiska republikens sida. 300 återvände till Sverige och 164 stupade.

Boken spänner över historien om ett land, vars händelser och kanske framför allt kultur har påverkat världshistorien. Ja, hur hade det gått om Juana, Isabellas syster gift med kungen av Portugal, lyckats driva igenom sin arvsrätt till den kastiljanska kronan? Om Kastilien sedan knutits till Portugal, mot Atlanten, bort från Aragonien och Medelhavet. Då hade inte habsburgarna kommit till makten i Spanien och då hade utvecklingen i kolonierna blivit en helt annan?!

Boken gör inte anspråk på att vara en fackbok i Spaniens historia. Frågan är vad läsaren fått i sin hand? En vacker bildbok? Genomgående översköjls läsaren av detaljer, vilket understryks av layouten i boken, med många kapitel, 22 stycken med respektive 5-6 underrubriker. Författaren radar upp händelser i Spaniens historia i småportioner i kronologisk ordning upp-

blandade med långrandiga och vaga spekulationer i eventuella svenska bindningar till Spanien. Förhållandevis periferer händelser och många detaljer gör att framställningen känns rörig. Det rapodiska skrivsättet, som författaren använder sig av med satser med ofullständig meningsbyggnad radade på varandra sida upp och sida ner, gör att läsaren tappar helheten och tråden i boken.

På mindre än halva antalet sidor behandlas samma ämne mer sammanhållet och utförligare i *Historia de España* av José Manuel Rolán (Madrid 1989).

Lindqvist har tagit alldeles för lätt på sin uppgift. Han har snabbt och enkelt skrivit ihop sin historia utan alltför djupa kunskaper i ämnet, vilket avsaknaden av problemförmuleringar och analyser också talar för. Det är synd med tanke på den pretentiösa titeln på boken och med tanke på det spännande ämnet.

Hillevi Rosenqvist

Herman Lindqvist, "Historien om Spanien", Norstedts. 302 sid. Ca pris 272:-
ISBN 91-1-903052-5

Historieskrivning (s)

Yngve Möllers bok *Sverige och Vietnamkriget* handlar i huvudsak om den svenska regeringens och diplomatins svar på den svenska vietnamrörelsen. Och så finns där insprängt sammanfattningar över krigets

etapper och några ord om De Förenade FNL-gruppernas (DFFG:s) samt Svenska kommittén för Vietnams utveckling. Boken är klart läsvärd men gör mig kritisk på flera punkter.

DFFG fick genom sitt tålmodiga arbete det svenska folket att ta ställning mot USA:s överfall och stärka vår insikt om vikten av nationellt oberoende. Detta oavsett vad slags regim som fanns t.ex. i Nordvietnam. Västerbottens-Kuriren nådde följande slutsats: Men slutar de små att med kraft protestera när oförrätter begås mot någon annan liten nation, då har de ytterligare försvagat sin position. YM:tycks istället tro att de unga medlemmarna i DFFG agerade i första hand av kärlek till en viss sorts socialistisk ideologi.

Hr Möller plågas av att DFFG vände sig direkt till den stora allmänheten istället för att påverka etablerade organisationer och partier. Partiledningen (s) måste därför bilda Sv. Vietnamkommittén, skriver han, genom vilken man ville få möjlighet att styra opinionsbildningen och hålla den under demokratisk (?) kontroll. Erländer får förtydliga: Man måste ta vinden ur seglen för FNL-rörelsen och se till att demonstrationerna leds in på positiva vägar, i upptrampade färter.

Av hr Möller får man också intrycket att DFFG mest sysslade med fönsterkrossning och äggkastning när det vardagliga och väsentliga i arbetet var att resonera med folk. Inte heller får denna nya folkrörelse något beröm för att den utvidgade demo-

kratin genom att göra demonstrationsrätten till mer eller mindre självklar. Han har dock rätt i att DFFG i sin början slog lika hårt mot regeringens felaktiga inställning som mot USA-imperialismen, och inte förstod att ena alla som kunde enas bakom parollen "USA ut ur Vietnam".

Hr Möller låter också orden styra tanken; så t.ex. klagar han genomgående över FNL-ungdomarnas "antiamerikanism". Vad är Amerika? Hela kontinenten. Han menar anti-USA. Men vad man angrep var ju inte USA:s folk utan dess regering, militärer och storföretag. Hur kan detta vara anti-USA? Angrep jag den nuvarande regeringen i Finland, skulle jag då vara antifinsk? Författaren anser att genom denna svenska rörelse kom vår utrikespolitik att omfatta hela världen istället för vår "naturliga tyngdpunkt", Norden och Europa. Och han för ett konstigt resonemang om att vår neutralitet skadades av alla dessa ställningstaganden som regeringen tvangs till. Åsikter, kan dom vara neutrala? T.o.m. vissa personer i regeringen tvangs till insikt att små stater måste stödja varandra i kamp för sitt oberoende. Det är väl för att rensa denna barlast som boken kommit till; nu då de flesta i toppen vill sälja ut vår självständighet till EG.

Jan Lindahl

Yngve Möller. SVERIGE OCH VIETNAMKRIGET. 380 s. Tiden 1992. Pris 280:-.
ISBN 550-3861-1

Den komplexa verkligheten

Då och då stöter jag på begåvade studenter som har en helt idealistisk världsbild. Ekvationer vi går igenom i fysikkurserna styr världen för dem. De blir frustrerade över att vi laborerar. Saker och ting går snett, vi mäter inte det vi vill mäta, världens ofullkomlighet blir iögonfallande när den jämförs med ekvationerna i kursböckerna.

Nog har jag tyckt att det är konstigt att begåvade studenter ter sig så. Det är ju trots allt lättare att begripa sig på alla de studenter som har svårigheter; som uppfattar ekvationerna som trösklar och som har svårt att bemästra kurserna. För dem har vi ju batterier av hjälp, stödkurser, extra undervisning, personliga tröstesamtal och gud vet vad.

Men hur kan en begåvad student så till den milda grad missuppfatta sakernas tillstånd? Den empiriska, undersökande, vetenskapliga metod som vi tillämpar sedan Galileis dagar för fyra hundra år sedan, lär ju ut att ekvationerna inte innehåller någon sanning utanför naturen. De bara beskriver verkligheten, på samma sätt som en målnings eller en karta beskriver delar av verkligheten. Ingen skulle ju på allvar komma på tanken att kartan är verkligare än den skog den beskriver!

Och här har vi att göra med elever som med glans gått igenom 12 års skolgång och läst ett eller ett par år på universitetet. Ändå har inte idealismen tvättats ur deras vetenskapssyn.

Ett möjligt svar på problemet fick jag för några år sedan då jag började tränga in i den store kemisten Ilya Prigogines arbeten. Den som är intresserad kan på svenska läsa hans fascinerande bok *Ordnung ur kaos*, där han framlägger sina synpunkter på vetenskapen och samhället. Prigogine hävdar att begreppet som "den kalla vetenskapen", "teknikfascism" osv inte skall avfärdas som kommande från en okunnig och vetenskapsfientlig opinion. De emanerar i stället från en förenklad framställning av vetenskapen där man reducerat komplexa fenomen till förenklingar i allt för hög grad.

Studenternas idealism är således bara en avspiegling av innehållet i läroböcker och kursböcker! Den märkvärdiga framgången den "exakta" vetenskapen uppvisar för den som tränger in i den är delvis en synvilla. Vi undervisar ända långt upp i universitetets kurserna på ett sådant sätt, att enkla system som består av en kula eller två idealiserade kulor — partiklar — som rör sig relativt varandra, framstår som de viktigaste systemen vi kan finna i naturen. Obestriddt kan vi finna lösningar till fysikens ekvationer som oerhört väl beskriver sådana fenomen. Precisionen är ibland kuslig. Det värsta exempel jag känner till är uträkningen av någonting som kallas elektronens g-faktor. Denna konstant som man kan teoretiskt beräkna kan man också mäta med den nästan ofattbara precisionen av en del på tiotusenmiljarder! Och den teore-

tiska beräkningen stämmer ändå ut!

Men i farberusningen över hur duktiga vi är att räkna har vi i böckerna *systematiskt utelämnat* alla de exempel där vi inte kan hitta några bra lösningar på ekvationerna. Således kommer fysikstuderanden inte att finna några molns rörelse eller vattendropparnas rörelse i ett vattenfall. Det är typiskt att de som först började uppmärksamma svårigheterna inte var fysiker utan kemister som Prigogine, meteorologer, datorfreaks och andra.

Det har nämligen visat sig att komplexa system av partiklar har långt mer fascinerande egenskaper än vad man kunnat tro. Trots att vi med oerhörd noggrannhet känner resultatet av två av de ingående partiklarnas inverkan på varandra visar det sig att systemet ändå blir mer eller mindre oförutsägbart. Denna egenskap, som visat sig vara vanlig, för att inte säga typisk, för komplexa system av partiklar har fått ett namn: (DETERMINISTISK) KAOS. Man har gett detta namn för att skilja fenomenet från en annan typ av ordning, nämligen slumpartad ordning. KAOS är någonting intressantare, alltså en principell oförutsägbarhet hos ett system *trots* att de ingående delarna exakt (deterministiskt) kan beskrivas.

Kaos förhindrar meteorologerna att göra långa prognoser över *vädret*. Även om man hade en obegränsat stor och oändligt snabb dator skulle till slut kaosenskaperna hos de ekvationer som styr vädret kräva att man, för att ta reda på om det regnar en viss

dag i Moskva, måste veta hur en fjärril fladdrar i Rio de Janeiro. *Klimatet* är emellertid en annan sak. Som synes är kaos ett intressant ämne med många tillämpningar. Kemiska klockor och annat spännande som jag inte kan gå in på här.

Kaos är relaterat till en annan matematisk finess som kallas fraktal. Fraktal dimension har bla kurvor som inte går att mäta. T.ex. längden av Sveriges kust. Det är uppenbart, om man tänker en smula på saken, att kustlängden beror på längden av mätstaven. Med en centimeterstav kommer man att ta med många flera krokår på kusten än med en meterstav — kuststräckan blir således längre.

Det roliga är nu att om man har tillgång till en liten dator så kan man ganska lätt sätta sig in i hur KAOS fungerar. Krångliga teorier som den om icke-linjära differentialekvationer, blir med en liten dator till enkla regler som man lätt förstår med hjälp av ett enkelt kalkylprogram. Bo E Carlsson, som är ekonom till yrket, har kommit på den goda idén att skriva en enkel datorbaserad introduktion till kaos och fraktaler. Boken är lätt samt skriven och ger en god inblick i de fundamentala systemen. Den rekommenderas varmt till alla som är intresserade av att förstå något om det tänkande som starkt kommer prägla vetenskap och filosofi under de närmaste femtio till hundra åren.

Svante Svensson

Bo E Carlsson. Fraktaler. Bilder av kaos och kosmos. 126 s. Prisma 1992. Pris: ca 212:- ISBN 91-518-2491-4

Svensk identitet och makt

Åke Daun, professor i etnologi i Stockholm, började 1969 sin bana med doktorsavhandlingen *Upp till kamp i Båtskärväs*. Det var en etnologisk studie av ett samhälle inför en industrinläggelse som kom att bli en milstolpe inom svensk etnologi. Senare har han forskat bl. a. om människors liv i olika bostadsområden.

1989 kom hans första verk inom mentalitetsforskningen där han studerade den svenska mentaliteten. En välgjord och läs- värd vetenskaplig bok. Lagom till EG-debatten utkommer han med boken *Den europeiska identiteten* där han jämför svensk och italiensk mentalitet i avsikt att nå fram till frågeställningar som t. ex.: Kommer den svenska nationella identiteten att försvagas till förmån för en förstärkt europeisk identitet?

Jämförelsen mellan svensk och italiensk kultur visar sig vara synnerligen fruktbar. Som källor har han bl. a. att tillgå CMPS-undersökningar, ett slags frågescheman för att beskriva personlighetsdrag, gjorda på svenska och italienska medicinstuderande samt tio intervjuer gjorda med svenskar ingifta i italienska familjer.

I jämförelsen ser vi att Sverige och svenskarna sen Gustav Vasas inträde visat

sig vara ett homogent folk och Italien betydligt mer heterogent där en stark kontrast finns mellan land (låg status) och stad (hög status) och det industrialiserade nord och fattiga agrara syditalien. Det sociala mönstret skiljer sig tydligt. Begreppet "famiglia" betecknar italienarnas betoning av familjen som emotionellt och socialt stöd i individens liv.

Familjebegreppet innefattar inte bara kärnfamiljen utan inkluderar även den äldre generationen, faster, morbröder, kusiner. Familjen anses i Italien ha intagit den roll staten har för den enskilda individen i många andra länder. Misstänksamheten utanför familjen är stor och påverkar vänskapsbanden och även synen på staten och dess myndigheter. När vi i Sverige klagat på förmynderi är det inte på långa vägar vad som existerar i Italien. Den erfarenheten har en av de intervjuade svenskarna i Italien bl. a. bittert fått erfara.

När Daun går in på tankarna om den europeiska identiteten tar han avstånd från synsättet att den svenska kulturen skulle vara hotad av t. ex. den franska, tyska och brittiska. Tvärtom förstärker ofta kontakterna med andra kulturer fasthållandet vid det egna.

Han tar också upp frågan om amerikanseringens påverkan på Europa. Sverige anses ju av många vara Europas mest amerikanserade. Han anser att de värderingar t.ex. amerikanska filmer framhåller redan är etablerade i Europa. Därför ser han ingen anledning att förfäras över att europeisk kultur skulle hotas. Det unikt amerikanska är snarare att det i så hög grad genomsyrar filmproduktionen.

Slutgiltigt kommer han fram till att det är främst inom ramen för en analys av förändringar av vissa grundförutsättningar, som tänkbara förändringar i den svenska mentaliteten bör sökas. Grundförutsättningar som demografi, näringsstruktur, teknologi, levnadsnivå, religion, klimat, geografiskt läge, politiska relationer till andra stater, maktfördelning, politiskt system. Här gör han det lätt för sig och räknar upp en massa skilda faktorer som inbegriper det mesta men som naturligtvis har sin påverkan på mentaliteten. Vissa påverkar dock mer och vissa mindre och vissa påverkar i en viss riktning.

När det gäller t. ex. det politiska systemet så hade det varit adekvat om han vågat gå in mer på hur t.ex. en sänkning av skatter, en mindre offentlig sektor med en uppsjö av privata alternativ, en förbisedd arbetsmiljö med mer hierarkiska lösningar

där anställningsskyddet urholkas, minimal socialhjälp, högre arbetslöshet m.m. kommer att påverka den svenska mentaliteten vid en EG-anslutning.

För inte tror väl Daun som många andra godtrogna sossar att de mer eller mindre råkapitalistiska EG-staterna kommer att hoppa på den blandekonomiska modellen eller fördelningspolitiken. Här handlar det inte om David mot Goliat utan snarare om myran mot elefanten. Kommer svensken att kunna känna och kämpa för solidaritet och jämlikhet när hela vardagen för den arbetslöse får ägnas åt överlevnad och för den lönearbetande eller egenföretagande om stenhård konkurrens i hierarkiska system? Äta eller ätas.

Daun behandlar det mesta, men den för mig springande punkten om hierarkier, makt och politik och dess betydelse får han lov att återkomma med för att få full pott. Annars visar Daun i sin vidsynta användning av andra forskningsområdens framsteg och välavvägda blandning av hård och mjukdata att vore han en fin historiker och inte en "mossig etnolog" skulle han röna betydligt större uppmärksamhet inför och utanför den akademiska världen.

Lars Iselid

Åke Daun. DEN EUROPEISKA IDENTITETEN. 212 s. Rabén & Sjögren 1992.
Pris: ca 222:-. ISBN 91-29-61691-3

Agnes von Krusenstjerna i rampljuset

"En rad kvinnliga författare bland dem Elin Wägnér och Moa Martinson har av den intensifierade kvinnokampen på nytt förts fram i rampljuset. Det finns tecken på att tiden är kommen också för Agnes von Krusenstjerna. Hon förtjänar det." Så skrev Olof Lagercrantz 1980, i förordet till sin biografi över Krusenstjerna. Och han har dessbättre blivit besannad. 1989 lade Birgitta Svanberg fram sin avhandling *Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pahlen* (Gidlunds). Denna digra lunta följs nu av en bok i det mindre formatet, en monografi skriven av Merete Mazzarella och utgiven i Natur och Kulturs serie "Litterära profiler".

Kanske var Birgitta Svanberg på sitt sätt mer *spännande* att läsa. Hon gav, även om hennes tolkning inte var helt invändningsfri, ett perspektiv som kändes både nytt och befriande. Men Merete Mazzarellas bok är likafullt en utmärkt presentation av Krusenstjernas författarskap, en *introduktion* som visserligen sätter texterna i centrum

men som samtidigt visar hur dessa hämtat näring ur verkligheten, ur Krusenstjernas eget liv.

Mazzarellas favoritverk är romansviten *Fattigadel*. Och där delar jag hennes bedömning, liksom jag personligen anser Tony-trilogin mer konstnärligt helgjuten än *Fröknarna von Pahlen*. Men smaken är olika. Och vilket verk man än sätter högst gäller för hela Krusenstjernas författarskap att det — för att citera Birgitta Svanberg — är "en svidande vidräkning med en kvinnoförtryckande kultur".

Krusenstjerna ville genom sina romaner "uppenbara sanningen för människorna — sanningen om kvinnorna". Hon drömde om en kärlek därman och kvinna är jämlika, där kvinnan inte reduceras till objekt, till att ständigt vara det andra könet. Men hennes kvinnliga romanfigurer, fångna som de är i sin tid, lider härvidlag nederlag. Antingen går de en tragisk undergång till mötes eller också förpassar de sina drömmar till ett renodlat kvinnorike. Krusenstjerna ger inga lösningar. Hennes storhet,

BOKRECESSIONER

det som fortfarande gör henne aktuell, är att hon i sina romaner gestaltar *konflikten* mellan kvinnors längtan efter kärlek och deras längtan efter frihet. Mazzarella betonar också genomgående — delvis i polemik mot Svanberg — *ambivalensen* i romanerna, pendlandet mellan underkastelse och vilja till oberoende, menar rentav att "det just är ambivalensen som ger texten dess skälvalande liv".

Det märkliga med Krusensjerna är hennes oerhörda produktivitet och skapar-

kraft. Trots många och långa vistelser på mentalsjukhus och trots den reaktionära hetskampanjen mot henne (den s.k. Krusensjernafejen) utgav hon under trettio-talet inte mindre än femton böcker. Och inte vilka böcker som helst utan verk som säkert kommer att stå sig också i framtiden. Det var inte utan anledning Stig Ahlgren en gång utnämnde henne till den största svenska kvinnliga författaren efter Selma Lagerlöf.

Margareta Zetterström

Merete Mazzarella. AGNES VON KRUSENSTJERNA. 198 s. Natur och Kultur 1992.
Pris: ca 215:- ISBN 91-27-03141-1